

ALBERT ZASTAWNY, AGNIESZKA BRZESKA-ZASTAWNA

NEOLITYCZNE MATERIAŁY Z BADAŃ J. ŻUROWSKIEGO W 1932 ROKU
NA STANOWISKU 1 W CHEŁMIE, POW. BOCHNIA

Key words: Lesser Poland, Neolithic, Malice culture, Modlnica-Pleszów group, Wyciąże-Złotniki group, Lublin-Volhynian culture, Baden culture

Wprowadzenie

Stanowisko nr 1 w Chełmie, pow. Bochnia, określane jest w literaturze przedmiotu jako *Grodzisko* lub *Góra Chełmowa* (Żurowski 1924-25; 1933a; Sochacki 1969; Cabalska 1969; 1975; Wałowy 1974; Valde-Nowak 1988; Cetera, Okoński 1995). Jest to obiekt dobrze znany archeologom, głównie badaczom neolitu i wczesnego średniowiecza. Z uwagi na swoje charakterystyczne usytuowanie w terenie na wyniosłym wzgórzu w zakolu Raby¹, stanowisko postrzegane było przede wszystkim jako miejsce lokalizacji grodziska wczesnośredniowiecznego (ryc. 1, 2). Wielokrotnie podejmowano tu różnego rodzaju badania archeologiczne. Oprócz systematycznych wykopalisk, kilkakrotnie przeprowadzone zostały badania powierzchniowe, sondażowe i pomiarowe, wykonano również serię zdjęć lotniczych. Liczne badania ujawniły ślady osadnictwa przede wszystkim z młodszej epoki kamienia², w tym głównie pozostałości osady kultury badeńskiej. Natrafiono również na materiały i obiekty kultur epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (mierzanowickiej i łużyckiej) oraz relikty osadnictwa wczesnośredniowiecznego (Wałowy 1974; Cabalska 1975).

Długa historia badań na *Grodzisku* w Chełmie zamyka się w latach 1880 – 2016: od pierwszej

wzmianki o stanowisku, podanej przez A. H. Kirkora (1880), do ostatniej akcji weryfikacji obiektów wpisanych do rejestru zabytków, przeprowadzonej przez T. Rodaka i R. Naglika. Badania powierzchniowe i pomiarowe zapoczątkowali W. Demetrykiewicz i M. Wawrzyniecki w latach 1901-1902 oraz 1908-1909 (ryc. 3). W roku 1923 stanowisko wizytował J. Żurowski stwierdzając istnienie osady neolitycznej. Ten sam badacz przeprowadził w sierpniu 1932 r. pierwsze prace sondażowe. Materiały neolityczne z tych właśnie badań stanowią przedmiot niniejszego opracowania. W tym samym roku stanowisko odwiedził i zadokumentował opisowo i rysunkowo G. Leńczyk. Serię badań sondażowych przeprowadził w latach 1951-1961 A. Żaki. Przyniosły one odkrycie kolejnych, licznych materiałów z młodszej epoki kamienia (Żaki 1960). Podczas tych prac wykonano zdjęcia lotnicze. W 1956 r. Muzeum Archeologiczne w Krakowie otrzymało naczynie z przepalonymi kośćmi, odkryte na *Grodzisku* (dar J. Motyki). Znaleźisko to interpretowane jest jako grób kultury pilińskiej (Rodak 2003). Okres systematycznych badań wykopaliskowych przypadł na lata 60. i początek 70. Stanowisko badały w tym samym czasie (1966-1972) dwie odrębne ekipy naukowe: z Muzeum Archeologicznego w Krakowie, pod kierownictwem A. Wałowy i K. Radwańskiego oraz Katedry Archeologii Polski UJ, pod kierunkiem M. Cabalskiej. Samo wzgórze i okolice *Grodziska* penetrowali powierzchniowo również Z. Sochacki (Sochacki 1969) oraz A. Jodłowski i K. Reguła (Jodłowski, Reguła 1968). Interesujące

¹ Szczegółowy opis położenia terenowego i geograficznego stanowiska zob. Wałowy 1974, Cabalska 1975.

² Kultura ceramiki wstęgowej rytej, kultura lendzielska, krąg lendzielsko-pogarski..

okazało się także przypadkowe odkrycie miedzianej siekiery, znalezionej nad brzegiem Raby u podnóża stanowiska (Cabalska, Nosek 1976). W roku 1991 chełmskie *Grodzisko* zostało objęte badaniami powierzchniowymi, realizowanymi w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (obszar 104-60, nr stan. 77). Przeprowadzili je A. Cetera, J. Okoński i E. Dworaczyński (Cetera, Okoński 1995). W 2016 r. stanowisko znalazło się na liście obiektów przeznaczonych do badań w ramach programu weryfikacji stanowisk wpisanych do rejestru zabytków, koordynowanego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie. Z ramienia Muzeum Archeologicznego w Krakowie dokumentację fotograficzną i opisową *Grodziska* wykonali T. Rodak i R. Naglik. Była to ostatnia akcja badawcza na omawianym stanowisku.

Materiały neolityczne ze stan. 1 w Chełmie doczekały się, jak dotąd, tylko jednego, pełniejszego opracowania materiałowego, autorstwa M. Cabalskiej (Cabalska 1975). Została w nim omówiona osada kultury badeńskiej (ceramiki promienistej), złożona z 8 obiektów osadowych, a także ślady osadnictwa i grób kultury lendzielskiej³. Wymienioną publikację wyprzedziła seria kilku sprawozdań z badań prowadzonych przez Uniwersytet Jagielloński (Cabalska 1969; 1970; 1973). Na uwagę zasługuje informacja o grobie szkieletowym o nieustalonej przynależności kulturowej, zawierającym liczne wyroby z kości i rogu (Cabalska 1973). Krótkie omówienie znalezisk neolitycznych przedstawiono w relacji z badań Muzeum Archeologicznego w Krakowie, podczas których odkryto jedną jamę kultury badeńskiej⁴ oraz luźne materiały kultury ceramiki wstęgowej rytej i lendzielskiej (Wałowcy 1974). Zebrane z powierzchni i okolic stanowiska zabytki neolityczne opublikował Z. Sochacki (1969), a miedzianą siekiere opracowały M. Cabalska i E. Nosek (1976). W sposób ogólny tematyka osadnictwa neolitycznego na omawianym stanowisku poruszana była kilkakrotnie w opracowaniach o charakterze problemowym (Godłowska 1979; Valde-Nowak 1988; Kozłowski 1989). Szerzej natomiast omówiono (w oparciu o materiały publikowane) pozycję chronologiczną i taksonomiczną osady kultury badeńskiej w Chełmie na tle wielicko-bocheńskiego zgrupowania osadniczego tej kultury (Zastawny 2000).

Badania w 1932 r.

O badaniach na górze *Grodzisko* w Chełmie w 1932 r. wiadomo bardzo niewiele. Józef Żurowski wspomina o nich dwukrotnie, powiadając

³ Pochówek ten związany jest najprawdopodobniej z przedbadeńską grupą Wyciąże (por. Kaczanowska, Tunia 2009; Zastawny 2009)

⁴ Ogląd materiałów z tej jamy (jama nr 1) nie potwierdził związku tego obiektu z kulturą badeńską (zbiory Muzeum Archeologicznego w Krakowie).

jedynie o przeprowadzeniu „prac próbnych” (Żurowski 1933a; 1933b). Nie jest znany ich zakres oraz charakter. Lokalizację można wskazać w przybliżeniu na podstawie zapisów na oryginalnych metryczkach, sytuujących miejsce badań „na polu przy drodze do Moszczenicy, pod figurą Chrystusa Ukrzyżowanego” (ryc. 3). Bardzo ogólnie J. Żurowski wypowiada się też na temat wyników badań, informując o odkryciu ziemianek z ceramiką żłobkową kultury ceramiki promienistej oraz pozyskaniu obfitego materiału krzemienistego (wymienia m.in. siekiere czworoscienną). Wskazuje ponadto na podobieństwo fragmentów naczyń tej kultury z Chełma do ceramiki pochodzącej z osady w Modlnicy (Żurowski 1933a, 159). Materiały z badań z 1932 roku, w liczbie 862 fragmentów naczyń glinianych, 11 artefaktów krzemienistych, 1 wyrobu z łupku kwarcytowego, 25 fragmentów kości i zębów zwierzęcych oraz 17 grud polepy (ogółem 916 zabytków), trafiły do Muzeum Archeologicznego PAU, a obecnie przechowywane są w krakowskim Muzeum Archeologicznym (nr inw. MAK/5846, 5847, 5848, 5849).

Z powodu braku dokumentacji terenowej⁵ nie jest możliwe ustalenie podstawowych danych na temat omawianych badań, tj. wielkości przebadanej powierzchni, ilości i usytuowania wykopów oraz wymiarów i funkcji obiektów odkrytych przez J. Żurowskiego. Zapisy na oryginalnych metryczkach wskazują, że zabytki pozyskano z trzech różnych miejsc, zlokalizowanych na górze *Grodzisko*. Autor badań określa te miejsca jako „stanowiska 1, 2 i 3”. Można przypuszczać, że odpowiadają one trzem wykopom sondażowym. Materiał ruchomy nie został przyporządkowany konkretnym jamom. W trakcie porządkowania zbiorów podzielono go w obrębie 4 numerów inwentarzowych: MAK/5848 - „stan. 1”; MAK/5846, 5849 - „stan. 2”; MAK/5847 - „stan. 3”. Nie wiadomo, czy przechowywane w Muzeum materiały są wszystkimi zabytkami z badań w 1932 r. Potwierdzenia nie znajduje na przykład podana przez J. Żurowskiego informacja o obfitym materiale krzemienistym. Podejrzenie budzi też fakt wyklejania się fragmentów naczyń pochodzących z dwóch różnych wykopów (np. MAK/5848 i 5849). Materiały mogą być więc dodatkowo wtórnie przemieszane.

Sposób opracowania materiałów

Przedmiotem niniejszego opracowania są zabytki neolityczne. Materiały z epoki brązu z badań J. Żurowskiego, w liczbie 46 fragm. ceramiki, związane są z kulturą łużycką (25), kulturą mierzanowicką (15) oraz zaliczone ogólnie do epoki brązu (6)⁶. Ślady

⁵ Nie ma pewności, czy dokumentacja taka w ogóle powstała.

⁶ Według oceny mgr T. Rodaka z Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

osadnictwa wczesno- i późnośredniowiecznego wystąpiły incydentalnie. Są to wyłącznie drobne części naczyń glinianych, w liczbie zaledwie 9 fragmentów, w tym 8 datowanych na wczesne średniowiecze (IX-XII w) oraz 1 z późnego średniowiecza.⁷ Niewielką część materiałów określono jako pradziejowe (12 fragm. ceramiki). Z omawianych badań pochodzi też 17 grudek polepy oraz 25 fragm. kości i zębów zwierzęcych, w tym 1 narzędzie kościane, których chronologii nie można określić⁸.

Z badań na stan. 1 w Chełmie w 1932 r. pochodzi 795 ceramicznych zabytków neolitycznych (**tab. 1, 2**). Można je przyporządkować: kulturze malickiej (1), grupie pleszowsko-modlnickiej (23) i grupie wyciąsko-złotnickiej kręgu lendzielsko-polgarskiego (3), kulturze lubelsko-wołyńskiej (16) kręgowi lendzielsko-polgarskiemu /ogólnie/ (19) oraz kulturze badeńskiej (239). Znaczny procent materiałów stanowią mało charakterystyczne fragmenty naczyń neolitycznych o trudnej do określenia przynależności kulturowej (494). Bardzo nieliczną grupą zabytków są artefakty kamienne (12).

Z punktu widzenia analizy formalnej materiałów, znaleziska z Chełma traktować należy jako kolekcję zabytków o wąskim kontekście odkrycia. Nieliczny zbiór zabytków kultury malickiej i młodszych jednostek kręgu lendzielsko-polgarskiego uniemożliwia przeprowadzenie „standardowej” analizy materiałów. O wiele lepszą sposobność dają tu materiały kultury badeńskiej.

Wyniki opracowania materiałów neolitycznych z badań J. Żurowskiego na stan. 1 w Chełmie przedstawiono w porządku chronologicznym. Przy opisie cech technologicznych ceramiki zastosowano oznaczenia rodzajów domieszki występującej w masie glinianej: I tłuczeń ceramiczny lub/i szamot gliniany - drobnoziarnisty (Ia), średnioziarnisty (Ib), gruboziarnisty (Ic); II piasek - drobnoziarnisty (IIa), średnioziarnisty (IIb). W przypadku występowania więcej niż jednego rodzaju domieszki, wymieniono je proporcjonalnie do udziału, poczynając od składnika dominującego. W związku z trudnościami w ocenie chronologiczno-kulturowej zabytków kamiennych, ich charakterystykę i analizę przedstawiono odrębnie.

Materiały⁹

Kultura malicka

Nr inw. MAK/5849:

1. 1 fragm. brzegu z trójkątnie uformowaną krawędzią, zdobiony ornamentem paznokciowym

⁷ Według oceny mgr E. Zaitza z Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

⁸ Materiałów tych nie uwzględniono w analizie.

⁹ Poniższe zestawienie nie zawiera opisów materiałów kamiennych, które przedstawiono w dalszej części artykułu.

na wylewie (karbowanie) oraz poniżej krawędzi w postaci dwóch poziomych rzędów nieregularnie rozmieszczonych odcisków; fragment może pochodzić z misy na pustej nóżce lub naczynia z czworokątnym wylewem, ewentualnie z niskiej, podłużnej waniénki; domieszka Ia (**ryc. 4:1**).

Grupa Pleszów-Modlnica kręgu lendzielsko-polgarskiego

Nr inw. MAK/5846:

1. 1 fragm. brzegu misy stożkowej; domieszka Ib, IIa.

Nr inw. MAK/5847:

1. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego (misy ?) z wychyloną na zewnątrz krawędzią, ornamentowaną dołkami palcowymi; w części dolnej występuje bardzo silne zwężenie ścianki (od strony wewn.); fragment wykonany w technice typowej dla tzw. ceramiki solnej, schudzonej dużą ilością piasku; domieszka IIa.
1. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego wykonanego w technice typowej dla tzw. ceramiki solnej, schudzonej dużą ilością piasku; domieszka IIa.
1. 1 fragm. brzuśca z okrągłym, lekko spłaszczonym guzem, wykonany w technice typowej dla tzw. ceramiki solnej, schudzonej dużą ilością piasku; domieszka IIa, IIb.
2. 2 fragm. brzuśca naczynia wykonanego w technice typowej dla tzw. ceramiki solnej; domieszka Ia, IIb.
2. 2 fragm. brzuśców naczyń wykonanych w technice typowej dla tzw. ceramiki solnej; domieszka IIa, IIb.
11. 11 fragm. brzuśców naczyń wykonanych w technice typowej dla tzw. ceramiki solnej; domieszka IIb.
1. 1 fragm. brzegu cienkościennej misy stożkowej; domieszka Ia, IIa.

Nr inw. MAK/5849:

1. 1 fragm. brzuśca z podłużnym, masywnym guzem; domieszka Ia, IIb (**ryc. 4:2**).
1. 1 fragm. brzuśca z okrągłym, spłaszczonym guzem, na którym dolepiono drugi, mniejszy guzek; domieszka Ib, IIa (**ryc. 4:3**).
1. 1 fragm. brzegu cienkościennej misy stożkowej; domieszka Ia, IIa (**ryc. 4:4**).

Grupa Wyciąże-Złotniki kręgu lendzielsko-polgarskiego

Nr inw. MAK/5849:

1. 1 fragm. brzegu niewielkiej amforki „mlecznikowej” z poziomo przekłutym, taśmowatym

- uszkciem przy krawędzi, nieznacznie wystającym ponad brzeg wylewu; domieszka Ia, Ib (**ryc. 4:5**).
- 1 fragm. przykrawędnego ucha taśmowatego, pochodzącego zapewne z amfory „mlecznikowatej”; domieszka Ia, IIa (**ryc. 4:6**).
 - 1 fragm. brzuśca z charakterystycznym załamaniem, „podcięciem”, odgraniczającym brzusec od szyi; fragment pochodzi zapewne z dużej (ok. 24 cm średn.) amfory „mlecznikowatej” z uszkami przy krawędzi; domieszka Ia (**ryc. 4:7**).

Kultura lubelsko-wołyńska

Nr inw. MAK/5846:

- 1 fragm. brzegu naczynia z czworokątnie ukształtowanym wylewem; domieszka Ia, IIa.

Nr inw. MAK/5847:

- 1 fragm. brzegu i brzuśca oraz 1 fragm. brzuśca dużego naczynia szerokootworowego z lejowato wychyloną szyją; domieszka Ib, Ic.

Nr inw. MAK/5848:

- 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego, zdobiony owalnymi odciskami palcowymi przy krawędzi; domieszka Ia, Ib.
- 2 fragm. brzegu i szyi naczynia szerokootworowego z lejowato wychylonym wylewem; domieszka Ia, Ib.
- 1 fragm. brzegu (z nie zachowanym wylewem) i szyi naczynia szerokootworowego, zdobiony owalnymi odciskami palcowymi przy krawędzi; domieszka Ia, Ib.
- 2 fragm. brzegów naczyń z lejowato wychyloną krawędzią; domieszka Ia, Ib.

Nr inw. MAK/5849:

- 2 fragm. brzegów naczyń z czworokątnie ukształtowanym wylewem; domieszka Ia, Ib, IIa (**ryc. 5:3, 4**).
- 3 fragm. szyi i brzuśca dużego naczynia szerokootworowego; szyja cylindryczna, lekko wychylona w części górnej; domieszka Ib, IIb (**ryc. 5:2**).
- 1 fragm. brzegu i brzuśca głębokiej misy (?) z wylewem lekko zagiętym do wewnątrz; domieszka Ib, IIa (**ryc. 5:1**).
- 1 fragm. brzegu i brzuśca oraz 1 fragm. brzuśca dużego naczynia szerokootworowego z lejowato wychyloną szyją; domieszka Ib, Ic.

Krag lendzielsko-pogarski

Nr inw. MAK/5847:

- 2 fragm. brzegu i brzuśca misy (?) stożkowatej z dołkami palcowymi na krawędzi wylewu; domieszka Ia, Ib, IIa (**ryc. 5:5**).
- 1 fragm. ucha „rozkowego”; domieszka Ia (**ryc. 4:12**).

- 1 owalny, lekko spłaszczony guz; domieszka Ia, IIa (**ryc. 4:10**).
- 1 fragm. brzuśca z małym, stożkowatym guzkiem; domieszka Ia, IIa (**ryc. 4:9**).
- 1 fragm. brzuśca ze śladem przymocowania owalnego guza; domieszka Ia, IIa.
- 1 fragm. brzegu misy stożkowatej; domieszka Ia, IIa.
- 1 fragm. brzegu misy stożkowatej; domieszka Ia, IIa.
- 2 fragm. nóg naczyń w typie mis na pustych nóżkach; domieszka IIa, Ia (**ryc. 4:8**).
- 1 fragm. dna naczynia; domieszka Ia, IIb.

Nr inw. MAK/5848:

- 1 fragm. wylewu nogi misy na pustej nóżce; domieszka Ia, Ib.

Nr inw. MAK/5849:

- 4 fragm. wylewów nóg naczyń w typie mis na pustych nóżkach; domieszka Ia, Ib, IIa (**ryc. 6:1, 2**).
- 2 fragm. wylewów nóg naczyń w typie mis na pustych nóżkach; domieszka Ia, Ib, IIb.
- 1 fragm. ucha „rozkowego” ze śladem po pionowym przekłuciu (**ryc. 4:11**).

Kultura badeńska

Nr inw. MAK/5846:

- 1 fragm. brzuśca misy dwustożkowatej z ornamentem żłobkowo-dołkowym w układzie „wiszących” trójkątów; domieszka Ia (**ryc. 6:4**).
- 1 fragm. brzegu misy (?) z częściowo zachowaną poziomą listwą plastyczną pod krawędzią; domieszka Ia.
- 1 fragm. brzuśca amfory, zdobionej ornamentem pionowych, szerokich żłobków oraz poziomą listwą plastyczną z dołkami, podkreślającą przejście brzuśca w szyję; domieszka Ia.
- 1 fragm. brzuśca amfory z poziomą listwą plastyczną na przejściu brzusec/szyja, zdobioną ornamentem dołków palcowych; domieszka Ia.
- 1 fragm. brzuśca naczynia (misy lub amfory) z ornamentem pionowych żłobków; domieszka Ia.
- 1 fragm. brzuśca niezdobionego kubka półkulistego; domieszka Ia, IIa.
- 14 fragm. brzuśców pochodzących z kilku naczyń szerokootworowych o obmazywanych powierzchniach zewnętrznych; domieszka Ib, IIa.
- 6 mało charakterystycznych fragm. brzuśców naczyń; domieszka Ia.

Nr inw. MAK//5847:

- 1 fragm. brzegu i brzuśca misy półkulistej karbowanej na krawędzi (dołki palcowe) i zdobionej tuż pod krawędzią ornamentem skośnych

- żłobków w układzie „wiszących” trójkątów; domieszka Ia, IIa (**ryc. 6:5**).
2. 1 fragm. brzegu i brzuśca misy półkulistej ornamentowanej skośnymi żłobkami w układzie „wiszących” trójkątów pod krawędzią wylewu oraz dołkami palcowymi na wylewie; domieszka Ia, IIa (**ryc. 6:6**).
 3. 1 fragm. brzuśca misy, zdobionej ornamentem pionowych i skośnych żłobków w układzie „wiszących” trójkątów; domieszka Ia.
 4. 1 fragm. brzuśca misy, zdobionej ornamentem żłobkowym w układzie „wiszących” trójkątów; domieszka Ia, IIa (**ryc. 6:7**).
 5. 2 fragm. brzuśca jednego naczynia – misy, zdobionej ornamentem skośnych i półkolistych żłobków w układzie „wiszących” trójkątów; domieszka Ia, IIa (**ryc. 6:8**).
 6. 2 fragm. pochodzące z dwóch niewielkich amfor, zdobionych ornamentem gęsto rozmieszczonych, pionowych żłobków; domieszka Ia, IIa (**ryc. 6:9**).
 7. 5 fragm. brzuśców pochodzących z kilku amfor, zdobionych pionowymi, szerokimi żłobkami; domieszka Ia, IIa.
 8. 1 fragm. brzuśca lub szyi misy lub amfory z ornamentem żłobkowym, tworzącym zapewne motyw „wiszących” trójkątów, obwiedzionych poziomym i pionowym rzędem dołków palcowych; domieszka Ia (**ryc. 6:12**).
 9. 1 fragm. brzuśca dużej misy z ornamentem szerokich, skośnych żłobków w układzie „wiszących” trójkątów; domieszka Ia, IIa (**ryc. 6:14**).
 10. 1 fragm. amfory lub misy z ornamentem pionowych żłobków; domieszka Ia, IIa.
 11. 1 fragm. brzegu i brzuśca niezdobionego kubka półkulistego, z lekko zaznaczoną szyjką i prostym wylewem; domieszka Ia, IIa (**ryc. 6:11**).
 12. 1 niezdobiony fragm. brzuśca kubka półkulistego z częściowo zachowanym dolnym przyczepem ucha taśmowatego; domieszka Ia, IIa.
 13. 1 fragm. ucha taśmowatego; domieszka Ia, IIa (**ryc. 6:13**).
 14. 1 fragm. ucha taśmowatego; domieszka Ia, IIa.
 15. 2 niezdobione fragm. brzuśców kubków półkulistych; domieszka Ia, IIa.
 16. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego z poziomą listwą plastyczną pod krawędzią, zdobioną rzędem dołków palcowych; poniżej występuje ukośne obmazywanie powierzchni zewnętrznej; domieszka Ib, IIa (**ryc. 6:15**).
 17. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego z poziomą listwą plastyczną poniżej krawędzi, zdobioną dołkami palcowymi; domieszka Ia, IIa (**ryc. 6:10**).
 18. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego ze zgrubieniem w rodzaju listwy plastycznej pod krawędzią i śladami ukośnego obmazywania powierzchni zewnętrznej; domieszka Ib, IIa (**ryc. 7:9**).
 19. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego (garnka esowatego ?), z lekko wychyloną na zewnątrz krawędzią wylewu; pod wylewem ślady chropowacenia powierzchni; domieszka Ia, IIa (**ryc. 7:2**).
 20. 1 fragm. brzuśca naczynia szerokootworowego, obmazywanego na powierzchni zewnętrznej i zdobionego poziomym rzędem ukośnych dołków palcowych; domieszka Ia, IIa (**ryc. 7:1**).
 21. 1 fragm. dna naczynia szerokootworowego, obmazywanego na powierzchni zewnętrznej; domieszka Ib, IIa (**ryc. 7:3**).
 22. 1 fragm. brzegu i brzuśca naczynia szerokootworowego o esowatym profilu i lekko wychylonym na zewnątrz wylewie; cała powierzchnia zewnętrzna obmazywana (głębokie ukośne linie); domieszka Ib, IIa (**ryc. 7:4**).
 23. 22 fragm. brzuśców naczyń szerokootworowych, obmazywanych na powierzchniach zewnętrznych; domieszka Ia, IIa.
 24. 6 mało charakterystycznych fragm. brzuśców z ornamentem żłobkowym; domieszka Ia, IIa,
- Nr inw. MAK/5848:
1. 1 fragm. brzegu i brzuśca niewielkiej (miniaturowej ?) misy, zdobionej karbowaniem na krawędzi (dołki palcowe) oraz ornamentem pionowych i skośnych żłobków; domieszka Ia, IIa (**ryc. 7:6**).
 2. 2 fragm. brzegu i brzuśca misy półkulistej, zdobionej karbowaniem na krawędzi (dołki palcowe) oraz listwą plastyczną z ornamentem dołkowym pod krawędzią; domieszka Ia, IIa (**ryc. 7:7**).
 3. 4 fragm. górnej części misy półkulistej z zachylonym do wnętrza wylewem, zdobionej listwą plastyczną i wychodzącym z niej ornamentem pionowych żłobków; domieszka Ia (**ryc. 7:8**).
 4. Uwaga: 2 ułamki oznaczone są nr MAK/5849.
 5. 1 fragm. brzegu misy, zdobionej pod krawędzią poziomym rzędem dołków palcowych; domieszka Ia, IIa (**ryc. 7:5**).
 6. 1 niezdobiony fragm. brzegu misy; domieszka Ia, IIa.
 7. 1 fragm. brzuśca misy, zdobionej ornamentem pionowych żłobków; domieszka Ia.
 8. 1 fragm. brzuśca misy, zdobionej ornamentem pionowych i skośnych żłobków w układzie „wiszących” trójkątów; domieszka Ia.
 9. 1 fragm. brzuśca misy, zdobionej ornamentem skośnych żłobków w układzie „wiszących” trójkątów; domieszka Ia, IIa.
 10. 1 fragm. brzegu misy półkulistej z częściowo zachowanym (brak górnej części) masywnym guzem na krawędzi wylewu, misa zdobiona

- jest karbowaniem na krawędzi oraz poziomym rzędem dołków palcowych pod krawędzią; domieszka Ia (**ryc. 7:10**).
11. 1 fragm. brzuśca i szyi amfory, zdobionej poziomym rzędem dołków palcowych o zarysie owalnym i lekko prostokątnym, podkreślającym przejście brzusiec/szyja; domieszka Ia, IIa (**ryc. 8:1**).
 12. 1 fragm. brzuśca i szyi amfory, zdobionej ornamentem plastycznym w postaci poziomej listwy z gęsto rozmieszczonymi dołkami palcowymi, podkreślającej przejście brzusiec/szyja; domieszka Ia (**ryc. 8:2**).
 13. 1 fragm. szyi amfory, zdobionej ornamentem pionowych żłobków; domieszka Ia (**ryc. 8:3**).
 14. 5 fragmentów dolnej części amfory, zdobionej ornamentem pionowych i skośnych żłobków; domieszka Ia (**ryc. 8:4**).
 15. Uwaga: 1 ułamek oznaczony nr MAK/5849
 16. 1 fragm. brzuśca niewielkiej amfory, zdobionej ornamentem pionowych żłobków; domieszka Ib, IIa.
 17. 1 fragm. brzuśca amfory, zdobionej ornamentem szerokich pionowych żłobków; domieszka Ib, IIa.
 18. 1 fragm. brzuśca i szyi amfory (?) z zachowanym niewielkim guzkiem na przejściu brzusiec/szyja; domieszka Ib.
 19. 1 fragm. brzuśca amfory lub misy, zdobionej ornamentem dołkowym w postaci podwójnych rzędów dołków palcowych – poziomego i pionowego; domieszka Ia, IIa (**ryc. 8:5**).
 20. 1 fragm. brzuśca amfory lub misy z ornamentem pionowych, szerokich żłobków; domieszka Ia, IIa.
 21. 1 fragm. brzuśca misy lub amfory z ornamentem pionowych żłobków; domieszka Ia.
 22. 2 fragmenty brzuśca amfory lub misy z ornamentem pionowych, szerokich żłobków; domieszka Ia.
 23. 3 fragm. jednego naczynia – misy, zdobionej ornamentem pionowych i skośnych żłobków w układzie „wiszących” trójkątów; domieszka Ib, IIa (**ryc. 8:6**).
 24. 1 fragm. brzuśca misy lub amfory, zdobionej ornamentem pionowym żłobków i dołków palcowych; domieszka Ia, IIa.
 25. 2 fragm. z różnych naczyń, najpewniej mis lub amfor, zdobione ornamentem pionowych żłobków i dołków palcowych; domieszka Ia, IIa.
 26. 3 niezdobione fragm. brzuśców różnych naczyń, najpewniej mis lub amfor; domieszka Ia, IIa.
 27. 1 fragm. brzegu kubka półkulistego z zachowanym fragmentarycznie uchem taśmowatym (górny przyczep), wystającym ponad krawędź naczynia oraz 1 fragm. środkowej części tego samego ucha; domieszka Ia (**ryc. 8:8**).
 28. 1 fragm. brzuśca kubka półkulistego z zachowanym dolnym przyczepem ucha taśmowatego; domieszka Ia.
 29. 4 niezdobione fragm. brzuśców kubków półkulistych (domieszka Ia) oraz 4 fragm. uch taśmowatych, pochodzących z kubków półkulistych (domieszka Ia, IIa).
 30. 1 niezdobiony fragm. brzegu niewielkiego czerpaka półkulistego lub miseczki; domieszka Ia.
 31. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego z listwą plastyczną pod krawędzią, zdobioną dołkami palcowymi; domieszka Ia, IIa (**ryc. 8:10**).
 32. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego z listwą plastyczną pod krawędzią, zdobioną ornamentem głębokich dołków palcowych o zarysie owalnym w części dolnej i trójkątnym w części górnej, domieszka Ia (**ryc. 8:9**).
 33. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego, zdobionego pod krawędzią rzędem nierównomiernie rozmieszczonych dołków palcowych oraz fragmentarycznie zachowanym guzkiem; domieszka Ia (**ryc. 8:7**).
 34. 2 fragm. tworzące brzeg naczynia szerokootworowego z listwą plastyczną pod krawędzią, zdobioną rzędem dołków palcowych; domieszka Ia.
 35. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego z wychylonym na zewnątrz wylewem i listwą plastyczną pod krawędzią, ornamentowaną rzędem dołków palcowych; domieszka Ia, IIa.
 36. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego z podkrawędnym zgrubieniem w rodzaju listwy plastycznej, zdobionej ornamentami, przypominającym odciski kłosa; domieszka Ia (**ryc. 9:1**).
 37. 1 niezdobiony fragm. brzegu naczynia szerokootworowego; domieszka Ia, IIa.
 38. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego z podkrawędnym zgrubieniem w rodzaju listwy plastycznej, zdobionej bardzo płytkimi zagłębieniami na wzór dołków palcowych o zarysie lekko czworokątnym; poniżej listwy występuje ukośne obmazywanie powierzchni zewnętrznej; domieszka Ia (**ryc. 9:2**).
 39. 1 fragm. brzegu i brzuśca naczynia szerokootworowego z podkrawędnym zgrubieniem w rodzaju listwy plastycznej, zdobionej dwoma niewielkimi guzkami; poniżej występuje pionowe obmazywanie powierzchni; domieszka Ib, IIa.
 40. 1 fragm. brzegu i brzuśca naczynia szerokootworowego z podkrawędną listwą plastyczną, zdobioną dwoma niewielkimi guzkami; poniżej listwy występuje chropowacenie powierzchni; domieszka Ib, IIa (**ryc. 9:3**).
 41. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego, obmazywanego na powierzchni zewnętrznej, z listwą plastyczną pod krawędzią, zdobioną niewielkim guzkiem (rzędem guzków ?); domieszka Ia.

42. 1 fragm. dna naczynia szerokootworowego, obmazywanego na powierzchni zewnętrznej; domieszka Ia, IIa.
43. 1 fragm. dolnej części naczynia szerokootworowego, obmazywanego na powierzchni zewnętrznej; domieszka Ic.
44. 43 fragm. brzuśców pochodzących z co najmniej 5 naczyń szerokootworowych (garnków esowatych lub/i workowatych), obmazywanych na powierzchniach zewnętrznych; domieszka Ic, Ib, Ia, IIa.
45. 8 mało charakterystycznych fragm. brzuśców; domieszka Ia, Ib, Ic, IIa.
14. Uwaga: 1 ułamek oznaczony nr MAK/5848
15. 1 fragm. brzuśca kubka półkulistego z częściowo zachowanym dolnym przyczepem ucha taśmowatego; domieszka Ia, IIa.
16. 1 fragm. ucha taśmowatego; domieszka Ia, IIa.
17. 1 niezdobiony fragm. brzuśca i szyjki kubka półkulistego; domieszka Ia, IIa.
18. 2 niezdobione fragm. brzegów kubków półkulistych; domieszka Ia.
19. 2 niezdobione fragm. brzuśca kubka półkulistego; domieszka Ia.
20. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego, zdobionego pod krawędzią poziomą listwą plastyczną z ornamentem dołków palcowych; domieszka Ib, IIa (**ryc. 9:13**).
21. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego, zdobionego pod krawędzią poziomym rzędem słabo odcisniętych dołków palcowych; domieszka Ia (**ryc. 9:14**).
22. 1 fragm. brzegu naczynia szerokootworowego (garnka workowatego?), obmazywanego na powierzchni zewnętrznej; domieszka Ia, IIa (**ryc. 9:11**).
23. 1 fragm. brzegu (z nie zachowaną krawędzią) naczynia szerokootworowego (garnka esowatego?), zdobionego poziomym zgrubieniem z rzędem dołków palcowych; domieszka Ia.
24. 1 fragm. dna naczynia szerokootworowego, obmazywanego na powierzchni zewnętrznej; domieszka Ib, IIa (**ryc. 9:15**).
25. 8 fragm. brzuśców pochodzących z jednego naczynia szerokootworowego, obmazywanego na powierzchni zewnętrznej; domieszka Ib, IIa.
26. 5 fragm. brzuśców z kilku naczyń szerokootworowych, obmazywanych na powierzchniach zewnętrznych; domieszka Ib, IIa.

Nr inw. MAK/ 5849:

1. 1 fragm. brzegu misy półkulistej z zachylonym do wnętrza wylewem, zdobiony ornamentem skośnych żłobków bezpośrednio pod krawędzią; domieszka Ia, IIa (**ryc. 9:7**).
2. 1 fragm. brzegu misy dwustożkowej z ornamentem skośnych żłobków bezpośrednio pod krawędzią wylewu; domieszka Ia, IIa (**ryc. 9:8**).
3. 1 fragm. brzegu misy półkulistej zdobionej pionowymi żłobkami bezpośrednio pod krawędzią wylewu; domieszka Ia, IIa (**ryc. 9:9**).
4. 2 fragm. brzuśców mis ornamentowanych pionowymi i skośnymi żłobkami w układzie „wiszących” trójkątów; domieszka Ia, IIa.
5. 1 fragm. brzuśca misy ornamentowanej pionowymi żłobkami w układzie „wiszących” trójkątów obwiedzionych dołkami palcowymi; domieszka Ia, IIa.
6. 1 fragm. załomu brzuśca misy z ornamentem skośnych żłobków w układzie „wiszących” trójkątów; domieszka Ia, IIa (**ryc. 9:10**).
7. 1 fragm. brzuśca amfory, zdobionej na przejściu brzusiec/szyja listwą plastyczną z rzędem dołków palcowych oraz ornamentem pionowych, szerokich żłobków; domieszka Ia (**ryc. 9:4**).
8. 1 fragm. środkowej części brzuśca amfory ze śladem po pionowym przekłuciu ucha; domieszka Ia.
9. 1 fragm. brzuśca amfory ornamentowanej pionowymi żłobkami; domieszka Ia, IIa.
10. 1 fragm. brzuśca amfory, zdobionej ornamentem pionowych żłobków oraz pionową listwą plastyczną z nieregularnie rozmieszczonymi dołkami palcowymi; domieszka Ia (**ryc. 9:5**).
11. 1 fragm. brzuśca amfory, zdobionej ornamentem pionowych i skośnych żłobków; domieszka Ia (**ryc. 9:6**).
12. 1 fragm. brzegu wysokiego kubka baniastego, zdobionego ornamentem pionowych żłobków oraz poziomym rzędem dołków palcowych pod krawędzią; domieszka Ia, IIa.
13. 3 fragm. szerokiego ucha taśmowatego, ornamentowanego pionowymi żłobkami; domieszka Ia, IIa (**ryc. 9:12**).

Neolit

Nr inw. MAK/5846:

1. 87 fragm. naczyń neolitycznych, w tym: 3 brzegi, 82 brzuśce, 2 dna (wszystkie niezdobione); domieszka Ia, Ib, Ic, IIa.

Nr inw. MAK/5847:

1. 193 fragm. naczyń neolitycznych, w tym: 8 brzegów, 172 brzuśce, 9 den, 3 fragm. nóg (wszystkie niezdobione); domieszka Ia, Ib, Ic, IIa.

Nr inw. MAK/5848:

1. 152 fragm. naczyń neolitycznych, w tym: 3 brzegi, 141 brzuśców, 8 den (wszystkie niezdobione); domieszka Ia, Ib, Ic, IIa.

Nr inw. MAK/5849:

1. 62 fragm. naczyń neolitycznych, w tym: 2 brzegi, 49 brzuśców, 8 den, 3 fragm. nóg; domieszka Ia, Ib, Ic, IIa.

Analiza materiałów ceramicznych¹⁰

Kultura malicka

Ze stanowiska w Chełmie z badań w 1932 r. pochodzi tylko jeden fragment ceramiczny kultury malickiej. Jest to brzeg z trójkątnie uformowaną krawędzią, zdobiony ornamentem paznokciowym na wylewie (karbowanie) oraz poniżej krawędzi w postaci dwóch poziomych rzędów nieregularnie rozmieszczonych odcisków paznokcia (**ryc. 4:1**). Opisany fragment jest bardzo charakterystyczny, mimo to pochodzić może z naczyń trzech różnych typów. Podniesione trójkątne brzegi (zwykle w czterech miejscach, tworzą wówczas zarys czworoboczny) i czworokątne ukształtowane wylewy mają w kulturze malickiej misy na pustej nóżce oraz naczynia czworosienne. Obydwie formy są bardzo rzadkie. Czworosienne naczynie z pionowo przekłutym uchem i bardzo podobnym ornamentem paznokciowym znane jest jedynie ze stanowiska w Krakowie Mogile 48 (Kaczanowska 1996, tabl. VI:4). Brzeg misy z trójkątnie uformowaną krawędzią zdobioną odciskami paznokcia pochodzi natomiast z Malic (Kamieńska, Kozłowski 1990, Taf. 8:6). Podobnie ukształtowaną misę, o nieco jednak odmiennej ornamentyce, odkryto też na stanowisku w Targowisku 11. Nie można też wykluczyć, że opisywany fragment to część niskiej, podłużnej waniénki. Ornament paznokciowy występuje na wielu naczyniach tego typu, podobnie jak szereg innych sposobów zdobienia (aplikacje plastyczne), w tym również różnego typu zgrubienia i wyniesienia krawędzi ścianek (Kamieńska, Kozłowski 1990, Taf. 9:8, 9; 11:6; Kaczanowska 1996, tabl. V).

Ślady osadnictwa kultury malickiej na st. 1 w Chełmie nie były dotąd znane. W pracy M. Cabalskiej, publikującej wyniki badań z lat 1966-1972, brak jest materiałów o takim charakterze (Cabalska 1975). Można więc przyjąć, że odkrycie pojedynczego fragmentu naczynia ma związek jedynie z okazjonalną penetracją tego miejsca. Jest ono jednak istotne jako punkt osadniczy, stanowi bowiem pierwsze znalezisko związane z kulturą malicką na prawobrzeżu Raby. Punktem wyjścia dla zainteresowań tym obszarem było zapewne zgrupowanie osadnicze tej kultury na lewym brzegu Raby (głównie w dolinie Tusznicy), znane przede wszystkim z wyników prowadzonych tu szerokoprzestrzennych badań ratowniczych (Grabowska, Zastawny 2014, ryc. 30). Pośród kilkunastu zarejestrowanych w tej strefie punktów zasiedlenia, najbliższe względem wzgórza *Grodzisko* w Chełmie są osady na st. 2, 10, 11, 12 w Targowisku, usytuowane

przy skłonie terasy nadzalewowej Raby, vis-à-vis omawianego tu stanowiska (Kulczycka 1964; Grabowska, Zastawny 2014).

Grupa Pleszów-Modlnica kręgu lendzielsko-polgarskiego

Do grupy pleszowsko-modlnickiej zaliczono 23 fragmenty naczyń (**tab. 1**). Są to w większości bardzo typowe dla tej grupy ułamki naczyń z domieszką w postaci dużych ilości piasku, charakterystyczną dla tzw. ceramiki solnej. Obecność średnioziarnistego piasku stwierdzono w przypadku 14 fragmentów brzuśców, pochodzących zapewne z naczyń o szerokim wylewie. Takie właśnie naczynia reprezentują 2 fragmenty brzegów, z których jeden ornamentowany jest dołkami palcowymi na krawędzi. W technologii „solnej” wykonany został również ułamek brzuśca z okrągłym, lekko spłaszczonym guzem. Do odmiany „gładkiej” ceramiki należą dwa inne guzy: podłużny, masywny guz na brzuścu (**ryc. 4:2**) oraz bardzo charakterystyczny dla kultury lendzielskiej (Kulczycka-Leciejewiczowa 1969, tabl. XXVII:8, XXXIV:4; Grabowska, Zastawny 2011, tabl. I:d) okrągły, lekko spłaszczony guz, na którym dolepiono drugi, mniejszy guzek (**ryc. 4:3**). Z omawianą grupą wiązać też można 3 niezdobione wylewy cienkościennych mis (**ryc. 4:4**).

Materiały lendzielskie znane były już z wcześniejszych opracowań badań prowadzonych w Chełmie (Wałowcy 1974; Cabalska 1975). Obok znacznej ilości fragmentów ceramiki, do kultury tej zaliczono też grób szkieletowy (Cabalska 1975). Osadnictwo grupy pleszowsko-modlnickiej na lessach wielicko-bocheńskich, w tym w bezpośrednim otoczeniu omawianego tu stanowiska, jest dobrze udokumentowane i znane od dawna (Kulczycka-Leciejewiczowa 1979). Na lewym brzegu Raby najbliższy jest zespół stanowisk na terenie Targowiska i Łęzkowic (Zastawny, Grabowska 2014b). Po przeciwnej stronie rzeki zlokalizowanych jest kilka kolejnych punktów osadnictwa lendzielskiego (Cetera, Okoński 1995). Z obszaru pomiędzy doliną Raby a Pogórzem Wielickim materiały omawianej grupy pochodzą zarówno ze stanowisk dobrze znanych z literatury i przebadanych wykopaliskowo, np. Barycz (Jodłowski 1971), jak i tych rozpoznanych w ramach badań powierzchniowych (Zastawny 2008; Zastawny, Grabowska 2014b, ryc. 5).

Grupa Wyciąże-Złotniki kręgu lendzielsko-polgarskiego

Grupa Wyciąże-Złotniki reprezentowana jest jedynie przez 3 fragmenty ceramiczne. Pochodzą one za to z jednych z najlepiej wyróżniających tę grupę rodzajów naczyń - amforek „mlecznikowatych” (Kamieńska, Kozłowski 1990). Dwa fragmenty to górne części tych naczyń: brzeg niewielkiej amforki

¹⁰ W trakcie przygotowywania niniejszego artykułu, konsultacji w ocenie chronologicznej i typologicznej materiałów neolitycznych udzielili nam dr M. Kaczanowska, mgr J. Bober, mgr B. Drobniewicz i dr hab. A. Zakościelna. Wymienionym osobom serdecznie dziękujemy.

z poziomo przekłutym, taśmowatym uszkiem przy krawędzi, nieznacznie wystającym ponad brzeg wylewu (**ryc. 4:5**) oraz ułamek podobnego ucha przykrawędźnego (**ryc. 4:6**). Trzeci fragment to część brzusca z charakterystycznym załamaniem, „podcięciem”, odgraniczającym brzusec od szyi (**ryc. 4:7**). Naczynia, z których pochodzą opisane skorupy miały dobrze opracowaną, gładką powierzchnię, a jako domieszki do masy glinianej użyto drobnoziarnistego tłuczni ceramicznego i minimalnej ilości piasku.

Podobnie jak ślady osadnictwa kultury malickiej, materiały wyciąsko-złotnickie nie były dotąd znane ze stanowiska 1 w Chełmie. Jest więc ono kolejnym interesującym punktem osadniczym na mapie stanowisk grupy Wyciąże-Złotniki w coraz lepiej poznawanym regionie jej osadnictwa, jakim są lessy wielicko-bocheńskie. Obok kilku stanowisk znanych ze „starych” badań, m.in. w Bodzanowie (Kamieńska, Kozłowski 1990) i Moszczenicy (Kulczycka-Leciejewiczowa 1979), nowe materiały osadowe i grobowe odkryto podczas prac wykopaliskowych na trasie planowanej autostrady A-4 m.in. w Targowisku 16 (Włodarczyk 2004), Podłężu 17 (Dzięgielewska *et al.* 2006), Zakrzowcu 7 (Zastawny, Grabowska 2012) i innych (Zastawny 2014, ryc. 22).

Kultura lubelsko-wołyńska

Obecność fragmentów naczyń kultury lubelsko-wołyńskiej w inwentarzach z Chełma jest najbardziej zaskakującym rezultatem opracowania materiałów z badań J. Żurowskiego. Osadnictwo tej kultury w zachodniej strefie swego zasięgu (Wyżyna Miechowska) nie przekraczało bowiem Wisły w kierunku południowym (Kamieńska, Kozłowski 1990; Zakościelna 1996; Kadrow, Zakościelna 2000). Do czasu odkrycia materiałów omawianej kultury podczas badań wyprzedzających budowę autostrady A-4 w Małopolsce w latach 2000-2010 (Targowisko st. 10, 11; Zastawny, Grabowska 2014b), Chełm był jedynym stanowiskiem kultury lubelsko-wołyńskiej w rejonie podkrakowskim, usytuowanym po południowej stronie doliny Wisły.

Zespół materiałów jest skromny i liczy 17 fragmentów ceramiki (przy braku wyrobów krzemiennych). Wyróżnia je technologia wykonania, charakteryzująca się dobrym wypałem, starannym opracowaniem powierzchni zewnętrznych oraz schudzaniem masy glinianej drobno i średnioziarnistym tłuczniem ceramicznym z niewielką ilością piasku. Pod względem sposobu wykonania, fragmenty naczyń lubelsko-wołyńskich różnią się od ceramiki wszystkich innych reprezentowanych na stanowisku grup i kultur neolitycznych. Najliczniejsze są ułamki dużych naczyń szerokootworowych dwóch odmian. Dominują zachowane we fragmentach brzegów i brzuśców formy z lejowato wychylonym wylewem. Mniej jest części brzuśców podobnych

naczyń, lecz o szyjach cylindrycznych, odchylonych tylko w partii górnej (**ryc. 5:2**). Dwa fragmenty wylewów naczyń szerokootworowych posiadają zdobienie w postaci owalnych odcisków palcowych przy krawędzi. Znana jest też górna część głębokiej misy (?) z wylewem lekko zagiętym do wewnątrz (**ryc. 5:1**). Najbardziej jednak typowe dla kultury lubelsko-wołyńskiej są fragmenty brzegów z rozkwatymi wyniesieniami, będących częścią naczyń z czworokątnie ukształtowanym wylewem (**ryc. 5:3, 4**). W ten sposób uformowane wylewy mają w omawianej kulturze garnki o profilu esowatym, niewysokie stożkowate naczynia szerokootworowe oraz misy na pustej nóżce. Z uwagi na wielkość, grubość i kąt odchylenia omawianych fragmentów ceramiki, łączyć je należy z ostatnio wymienionym typem naczyń. Fragment naczynia z czworokątnie ukształtowanym wylewem odkryto też podczas badań na omawianym stanowisku, przeprowadzonych przez M. Cabalską. Autorka ta zaliczyła go wówczas do materiałów kultury badeńskiej (Cabalska 1973, Fig. 1).

Zidentyfikowane w materiałach z Chełma ułamki naczyń mają dobre analogie na wielu stanowiskach kultury lubelsko-wołyńskiej, ale najwięcej podobieństw wykazują względem inwentarzy z Bronocic – najważniejszej i najpełniej opracowanej osady tej kultury w zachodniej Małopolsce (Kruk, Milisauskas 1985). Wyraźne analogie do wszystkich odkrytych w Chełmie fragmentów naczyń wskazać też można w inwentarzach obiektów tej kultury na położonym po przeciwnej stronie Raby stan. 10, 11 w Targowisku (Zastawny, Grabowska 2014b, tabl. 1-3). Ustalenia z zakresu chronologii relatywnej dokonane w Bronocicach pozwalają stanowisko w Chełmie wiązać również z późną fazą kultury lubelsko-wołyńskiej. Odpowiadałoby to ostatniemu etapowi rozwoju tej kultury i jej ekspansji w kierunku zachodnim (Kadrow, Zakościelna 2000).

Krąg lendzielsko-polgarski

W omawianych w artykule materiałach, 19 fragmentów ceramiki przypisano ogólnie kręgowi lendzielsko-polgarskiemu (**tab. 1**). Są to na tyle niecharakterystyczne stylistycznie części naczyń, że mogą przynależeć zarówno do grupy pleszewsko-modlnickiej, jak i wyciąsko-złotnickiej. Najwięcej jest ułamków nóg mis na pustych nóżkach oraz wylewów mis stożkowatych (**ryc. 4:4; 6:1, 2**). Obok nich występują fragmenty brzuśców zdobionych guzami oraz 2 ucha „rozkwate” (**ryc. 4:11, 12**).

Kultura badeńska

W materiale ceramicznym zdecydowanie przeważają fragmenty pochodzące z **naczyń szerokootworowych**, w tym głównie workowatych, a także - choć znacznie rzadziej - o lekko esowatym profilu

i wychylonym wylewie (**ryc. 6:15; 7:1-4, 9**). Największy pośród nich udział mają fragmenty ze śladami obmazywania powierzchni zewnętrznych, chropowacenia, a wyjątkowo również obrzucania gliną (**ryc. 6:15; 7:2, 9; 9:3**). Charakterystyczną cechą omawianych naczyń jest występowanie podkrawędnych listew plastycznych z odciskami dołków palcowych oraz niewielkich guzków (**ryc. 6:15; 7:9; 8:9, 10; 9:13, 14**). Obok typowych odcisków kształtu kolistego i owalnego, obecne są dołki o zarysie zbliżonym do prostokątnego (**ryc. 9:2**). Do bardzo rzadkich należy zdobienie w postaci rzędu odcisniętych w glinie motywów, przypominających kształtem odciski kłosa. Stwierdzono je tylko na jednym fragmencie ceramiki - na listwie plastycznej pod wylewem naczynia (**ryc. 9:1**). W materiale z Chełma obmazywanie stwierdzono przede wszystkim na wielu niecharakterystycznych fragmentach brzuśców. W górnych częściach naczyń pojawia się ono tuż pod listwami plastycznymi lub w pewnej odległości od nich. Obmazywanie tworzą nieregularne i na ogół płytkie ślady użycia miotłki lub wiechcia trawy, pokrywające najczęściej całe powierzchnie naczyń. Niekiedy wykonane są starannie i upodobią się do ornamentu żłobkowego. Na brzuścach mogą towarzyszyć im dołki palcowe (**ryc. 7:1**). W masie ceramicznej naczyń omawianego typu dominuje domieszka średnioziarnistego tłucznia ceramicznego oraz drobnoziarnistego piasku. Pojawia się też tłuczeń gruboziarnisty, typowy wyłącznie dla gliny, z której wykonano naczynia szerokootworowe. Poza kilkoma wyjątkami, jest to ceramika miękka, słabo wypalona i „mączysta”.

Naczynia szerokootworowe o obmazywanych lub chropowaconych powierzchniach są dla kultury badeńskiej w Małopolsce bardzo charakterystyczne i licznie występują w materiałach na każdym niemal stanowisku, w tym na największych osadach, gdzie ich frekwencja jest wysoka, a niekiedy nawet najwyższa: Kraków-Pleszów 17-20 (Rook 1971, tabl. VII:4, 6, 13), Kraków-Wyciąże 5 (Kozłowski 1968, 87), Kraków-Branice 76 (Godłowska 1986). Na uwagę zasługuje wspomniany wyżej fragment z rzadkim zdobieniem przypominającym odcisk kłosa (**ryc. 9:1**). W publikowanych materiałach z terenu Małopolski brak jest tego rodzaju zdobienia¹¹. Najbliższą analogią jest dla niego ornament na naczyniach ze stanowisk spiskich na Słowacji, np. z Veľkej Lomnicy-Burchbrich i Puklinovej jaskyne na Dreveníku (Horváthová, Soják 2012, Tab. 6: 18; Novotná, Soják 2013, Abb. 63:2; 66:4, 6; 67:3). Naczynia szerokootworowe występują w ciągu całego horyzontu klasycznego kultury badeńskiej nad górną Wisłą.

¹¹ Podobny sposób wykonania ornamentu, choć w innym układzie, znany jest z Dziekanowic, pow. Kraków (Sochacki 1967, tabl. XX: 17) oraz z Krakowa Mogiły-Kopca Wandy 53,55 (Bober 1993, tabl. IV: 1).

Misy, kubki półkuliste i amfory to naczynia, których fragmenty wystąpiły w podobnych ilościach. Silne rozdrobnienie materiału nie pozwala w większości przypadków na przyporządkowanie zachowanych fragmentów poszczególnym odmianom naczyń w ramach typów głównych. Część ułamków ceramiki posiada np. cechy wspólne dla amfor i mis.

Misy stanowią drugą najliczniej występującą w opisywanych materiałach kategorię naczyń. Wśród fragmentów bardziej charakterystycznych, najwięcej pochodzi z mis półkulistych (**ryc. 7:8; 9:7, 9**), a tylko nieliczne z mis dwustożkowatych (**ryc. 9:8, 10**). Kilka brzegów mis odmiany półkulistej ma wyraźnie zachylony do wnętrza wylew (**ryc. 9:7, 9**). Zaledwie jeden fragment misy nie miał zdobienia. Obok amfor, omawiany typ naczyń należy w kulturze badeńskiej do form najczęściej i najbardziej różnorodnie dekorowanych. Na misach z Chełma dominuje ornament „wiszących” trójkątów tworzonych przez pionowe i skośne żłobki (**ryc. 6:7; 9:10**), rzadziej żłobki i dołki. Uzupełniają go dołki palcowe na wylewach (rodzaj karbowania; **ryc. 7:6, 7**) oraz poziome listwy plastyczne pod krawędzią (**ryc. 7:7, 8**). Typowe dla ceramiki badeńskiej, a towarzyszące właśnie misom, plastyczne guzki, reprezentowane są tutaj tylko przez jeden fragment brzegu z częściowo zachowanym masywnym guzem na wylewie (**ryc. 7:10**). Dość częsty i, jak się wydaje, charakterystyczny dla opisywanych materiałów jest ornament żłobkowy wychodzący bezpośrednio z krawędzi wylewu (**ryc. 9:7-9**). Wyprowadzanie ornamentyki od krawędzi wylewów naczyń jest szczególnie typowe dla materiałów z osady na stanowisku Kraków-Mogiła Kopiec Wandy st. 53, 55 (Bober 1993, tabl. II:8, 12; IX:1; XII:15, 16; XIV:3), a także ze stanowisk Kraków-Pleszów 17 (Rook 1971, tabl. VIII:1, 5-6; XI:3) i Kraków-Branice 76 (Godłowska 1986, tabl. IX:4, X:5). Interesująca jest fragmentarycznie zachowana miniaturowa misa, o średnicy brzuśca nie przekraczającej 10 cm, ozdobiona ornamentem żłobkowym i odciskami palcowymi na wylewie (**ryc. 7:6**). Do schudzenia masy ceramicznej użytej do wyrobu mis stosowano przede wszystkim drobnoziarnisty szamot gliniany. Uzupełniano go piaskiem, wyłącznie drobnoziarnistym. Sporadycznie używano ceramicznego szamotu średnioziarnistego.

Ułamki **amfor** nie dają możliwości bliższej charakterystyki typologicznej tej grupy naczyń (poza przybliżoną oceną wielkości). Zachowały się głównie środkowe partie brzuśców ornamentowane pionowymi żłobkami o różnej szerokości, od 0,2 do 0,6 cm (**ryc. 6: 12; 8: 1-4**). Rzadsze są kompozycje dołkowe. Na jednym z brzuśców zachował się ornament płytkich dołków rozmieszczonych w podwójnych rzędach pionowych i poziomych (**ryc. 8:5**). Dodatkowo występują tu krótkie, pionowe nacięcia

rozmessezone dość nierównomiernie, które znane są też ze stanowisk strefy nowohuckiej (Rook 1971, tabl. XLVI:4). Inny fragment pochodzi z niewielkiej amfory zdobionej pionowymi żłóbkami oraz pionowymi listwami plastycznymi z ornamentem dołkowym (ryc. 9:5). Typowe dla amfor są przejścia brzusec/szyja, z podkreślającymi je listwami z odciskami dołkowymi (ryc. 8:1-2; 9:4). Brak jest w materiale z Chełma górnych części amfor. Tylko jeden fragment mógłby pochodzić z wysokiej cylindrycznej szyi zaopatrzonej w podkrówną listwę plastyczną (może on też jednak należeć do „gładkiego” naczynia szerokootworowego; ryc. 8:10). Brak jest również powszechnie występujących na amforach uch. Omówione fragmenty naczyń reprezentują, jak się wydaje, amfory o brzuścach baniastych lub dwustożkowatych o cylindrycznych lub lekko zwężających się szyjach. Są to formy stanowiące nieodłączny element ceramicznego asortymentu inwentarzy wielu osiedli kultury badeńskiej (Rook 1971, ryc. 6, 9; Godłowska 1976, tabl. XLIV:6; LVI:1, 2; Bober 1993, tabl. III:1; X:20) Pozyskane podczas badań w 1932 r. ułamki pochodzą z naczyń zarówno niewielkich, jak i średnich rozmiarów, o średnicy brzuśca dochodzącej do 30-35 cm. Wykonano je z masy ceramicznej z dodatkiem drobnoziarnistego szamotu glinianego, który był podstawowym elementem surowca do produkcji naczyń. Podobnie jak w przypadku mis, dość częstą domieszką jest drobnoziarnisty piasek. Amfory i misy w kulturze badeńskiej charakteryzują się niemal identycznym składem mas glinianych.

Pewna część ornamentowanych brzuśców wykazuje cechy typowe zarówno dla **amfor** jak i **mis**. Są to fragmenty zdobione pionowymi żłóbkami, często szerokimi (wskazanie na amfory) o profilacji, domieszce w masie ceramicznej i grubościach właściwych dla obydwu wymienionych typów naczyń.

Kubki półkuliste zachowały się w wielu drobnych fragmentach brzuśców, brzegów i uch taśmowatych wychodzących ponad krawędź wylewu (ryc. 6:13; 8:8; 9:12). Z wyjątkiem zachowanego w 3 kawałkach ucha taśmowatego i 1 ułamka brzegu, wszystkie fragmenty kubków półkulistych nie posiadały ornamentu. Wymienione ucho ozdóbiono pionowymi żłóbkami (ryc. 9:12), natomiast brzeg ornamentem żłóbkowo-dołkowym. Taśmowate ucha w kulturze badeńskiej pozostawiano najczęściej bez dekoracji. Stosunkowo najwięcej kubków z ornamentowanymi uchami pochodzi z osady w Krakowie-Mogile Kopiec Wandy st. 53, 55 (Bober 1993, tabl. IV:18; VII:2, 23; IX:6; XII:17). Nie jest możliwa bardziej szczegółowa klasyfikacja typologiczna tej grupy naczyń. Do produkcji kubków użyto gliny z domieszką drobnoziarnistego szamotu glinianego, a także drobnoziarnistego piasku. Zdecydowanie dominuje jednak szamot, co sprawia, że omawiany typ naczynia to najlepsza jakościowo kategoria ceramiki.

W materiałach z omawianego stanowiska znajdują się również fragmenty ceramiki, których nie udało się zakwalifikować do jakiegokolwiek rodzaju naczyń. Są to przede wszystkim części brzuśców bez ornamentu.

Z osady w Chełmie nie posiadamy oznaczeń radiowęglowych dla materiałów kultury badeńskiej. Chronologię relatywną inwentarzy ceramicznych określa scharakteryzowana powyżej stylistyka dekoracji i form naczyń. Zdobnictwo i kształty naczyń, których fragmenty odkryto podczas badań sondażowych w 1932 r. nie odbiegają od charakteru materiałów, które pozyskano w części osady przebadanej przez M. Cabalską (Cabalska 1975). Datowanie względne można więc odnieść do horyzontu późnoklasycznego kultury badeńskiej w Małopolsce (Zastawny 2000; 2015). W zespole ceramicznym z wykopów sondażowych J. Żurowskiego brak jest, w przeciwieństwie do nieporównywalnie liczniejszego inwentarza z wykopalisk M. Cabalskiej, wyznaczników uściślających chronologię materiałów w ramach horyzontu późnoklasycznego. Chodzi o nawiązania wczesnoklasyczne, w postaci np. pucharka na nóżce (zob. Cabalska 1969, Fig. 9; Zastawny 2000, 32, ryc. 9). Nie przeszkadza to jednak w uznaniu omawianych tu materiałów za pochodzące z tej samej fazy zasiedlenia osady w Chełmie i powiązania jej z początkami horyzontu późnoklasycznego. Symptomatyczny jest również brak czerpaków ostrodennych (formy typowej dla stanowisk nowohuckich), które nie są znane nie tylko z omawianego tu osiedla, ale też z innych stanowisk całego obszaru lessów wielicko-bocheńskich (Zastawny 2000).

Neolit

Dużej części fragmentów naczyń nie udało się przyporządkować kulturowo (494 fragm.). Przy braku ornamentyki i trudnościach w rekonstrukcji form ceramiki, zachowane fragmenty określić można ogólnie jako neolityczne. Wskazuje na to technologia ich wykonania (dominacja szamotu glinianego) i nieobecność w masie ceramicznej domieszek mineralnych z okruciami skał, czy np. miki w składzie. W zdecydowanej większości omawiana ceramika to fragmenty brzuśców naczyń (tab. 2), a następnie fragmenty den i wylewów. Z dużym prawdopodobieństwem reprezentuje ona w przewadze kulturę badeńską, której ślady osadnictwa na stanowisku w Chełmie są najliczniejsze. Z kulturą malicką lub ugrupowaniami kręgu lendzielsko-półgarskiego można natomiast wiązać 6 mało charakterystycznych fragmentów nóg, pochodzących zapewne z mis na pustych nogach.

Materiały kamienne

1. Fragm. mezialny wióra z drobnym retuszem na jednej krawędzi, wykonanym na stronę dolną.

- Wymiary: dł. 23 mm, szer. 12 mm, gr. 7 mm. Surowiec: krzemień jurajski podkrakowski barwy żółto-brązowej (**ryc. 10:1**). Nr. inw. MAK/5849.
2. Fragm. proksymalny wióra z rdzenia jednopiętowego wiórowego. Okaz posiada częściowo korową, uszkodzoną piętkę oraz uszkodzony sęczek. Wymiary: dł. 25 mm, szer. 18 mm, gr. 5 mm. Surowiec: krzemień jurajski podkrakowski barwy żółto-brązowej (**ryc. 10:2**). Nr. inw. MAK/5849.
 3. Fragm. mezialny wióra, na którym wykonano drobny retusz zwrotny. Wymiary: dł. 26 mm, szer. 16 mm, gr. 3 mm. Surowiec: krzemień jurajski-podkrakowski barwy żółto-brązowej (**ryc. 10:3**). Nr. inw. MAK/5849.
 4. Narzędzie kombinowane: drapacz + rylec, wykonane na bardzo regularnym wiórze, prostym w przekroju podłużnym, pochodzącym z rdzenia jednopiętowego wiórowego. W części wierzchołkowej wykonano regularnym półstromym, wysokim retuszem proste drapisko. Od prawej krawędzi bocznej, na wysokości ok 1/3 długości od wierzchołka, wykonano uderzenie formujące atypowy rylec. Na obu krawędziach widoczny jest retusz użytkowy. Wymiary: dł. 49 mm, szer. 24 mm, gr. 7 mm. Surowiec: krzemień jurajski podkrakowski barwy oliwkowo-brązowej (**ryc. 10:4**). Nr. inw. MAK/5849.
 5. Drapacz ze stromym, nieregularnym drapieniem wnątkowym i zaretuszowanymi bokami. Lewy bok wióra został uformowany nieregularnym ciągłym retuszem łuskowym na stronę górną, miejscami tworzącym niewielkie zębate wnęki. Negatywy na okazie świadczą o pozyaskaniu go z rdzenia wiórowego o zmienionej orientacji. Wymiary: dł. 43 mm, szer. 24 mm, gr. 7 mm. Surowiec: krzemień jurajski podkrakowski barwy żółto-brązowej (**ryc. 10:5**). Nr. inw. MAK/5849.
 6. Fragment przyostrzowy siekiery kamiennej. Wymiary: dł. 47 mm, szer. 27 mm, gr. 10 mm. Surowiec: łupek kwarcytowy (**ryc. 10:6**). Nr. inw. MAK/5846.
 7. Fragment mezialny wióra retuszowanego. Na prawej krawędzi okazu widoczny jest retusz zębaty, na lewej – drobny retusz półstromy. Wymiary: dł. 34 mm, szer. 33 mm, gr. 12 mm. Surowiec: krzemień jurajski G (**ryc. 10:7**). Nr. inw. MAK/5849.
 8. Odłupek częściowo korowy. Posiada surową piętkę oraz wypukły sęczek. Wymiary: dł. 39 mm, szer. 24 mm, gr. 7 mm. Surowiec: krzemień jurajski podkrakowski barwy żółto-brązowej (**ryc. 10:8**). Nr. inw. MAK/5849.
 9. Przepalony fragment konkrecji krzemiennej (fragment tłuka?). Nr. inw. MAK/5849.
 10. Rdzeń wiórowy jednopiętowy podstożkowaty przekształcony na rdzeń odłupkowy. Pięta rdzenia została odnowiona od prawego boku. Na bokach widoczna jest zaprawa od tyłu i pięty. Na wierzchołku rdzenia widoczne ślady po zastosowaniu twardej podkładki. Wymiary: dł. 51 mm, szer. 45 mm, gr. 41 mm. Surowiec: krzemień jurajski podkrakowski, częściowo pokryty patyną. Nr. inw. MAK/5849.
 11. Rdzeń łódkowaty wiórowy. Tył i częściowo wierzchołek są korowe. Na piętkę zaadaptowano naturalną powierzchnię. W dole odłupni widoczna jest charakterystyczna zaprawa w postaci centralnego grzebienia. Odłupnia została wykonana na węższej ścianie konkrecji i pozyskiwano z niej niewielkich rozmiarów regularny półsurowiec wiórkowy (dł. 2,8-4 cm; szer. 0,6-1 cm; prosty kąt rdzeniowania). Boki rdzenia zostały przygotowane poprzez zaprawę od pięty oraz wierzchołka. Na pięcisku widoczne jest bardzo słabo czytelne prawcowanie. Zaprawa przygotowawcza rdzenia utworzyła wąską, trójkątną odłupnię. Na wierzchołku widoczne są ślady wymiażdżeń. Wymiary: dł. 65 mm, szer. 102 mm, gr. 45 mm. Surowiec: krzemień jurajski podkrakowski barwy żółto-brązowej (**ryc. 11**). Nr. inw. MAK/5849.
 12. Formalny rdzeń na czworościenniej siekierze. Obuch siekiery jest masywny, prostokątny w rzucie poziomym i asymetryczny w rzucie pionowym (przez częściowe ścienienie obucha). Boki mają odmienną szerokość w części przyobuchowej: jeden bok siekiery został zniwelowany w taki sposób, że tworzy soczewkowaty kształt. W przekroju podłużnym, przed przekształceniem, siekiera najprawdopodobniej miała zarys zbliżony do klinowatego, z największą grubością w ok. 1/2 długości całego okazu. Negatywy ściągające obuch są słabo widoczne, przez otarcia wskutek przemieszczania się narzędzia w oprawie podczas pracy. Obydwa boki siekiery zostały zaprawione odbiciami dośrodkowymi od dwóch powierzchni czołowych. Ślady te przypominają zagładzenie, a miejscami polerowanie. Na siekierze widoczne są ślady szlifowania (fragment środkowy siekiery, powierzchnia czołowa) oraz gładzenia na bokach i powierzchniach czołowych. Siekiera, która została uszkodzona mogła zostać wykorzystana jako rdzeń. Wymiary: dł. 82 mm, szer. 59 mm, gr. 29 mm, gr. obucha 22 mm, szer. obucha 42 mm. Surowiec: krzemień jurajski G (**ryc. 12**). Nr. inw. MAK/5846.

Analiza materiałów kamiennych

Dwa wióry retuszowane oraz 1 fragment wióra (**ryc. 10:1-3**) to zabytki niecharakterystyczne, które z uwagi na kontekst ceramiczny znalezisk ogólnie można łączyć z neolitem.

Narzędzie kombinowane (rylec+drapacz; **ryc. 10:4**) może być związane ze środkowym lub późnym etapem rozwoju kręgu lendzielsko-polgarskiego (grupa pleszowsko-modlnicka, kultura lubelsko-wołyńska, grupa wyciąsko-złotnicka) lub z kulturą badeńską. Rylce stanowiły szczególnie wyraźną komponentę w późnym etapie rozwoju grupy pleszowsko-modlnickiej, w którym miały zacząć dominować nad najczęściej dotychczas występującymi drapaczami (Kaczanowska 1988, 60). Rylce były charakterystycznym składnikiem inwentarzy także w grupie wyciąsko-złotnickiej (np. Kozłowski 1959; 1968; 1971). Kombinacje ryłców i drapaczy znane są z inwentarzy kultury lubelsko-wołyńskiej (Zakościelna 1996, 70). W przeważającej mierze, zarówno w grupie wyciąsko-złotnickiej, jak i kulturze lubelsko-wołyńskiej, narzędzia te były wykonywane na niepodgiętych, regularnych wiórach o szerokości ok. 2 cm, pochodzących z rdzeni jednopiętowych wiórowych o regularnie prowadzonej eksploatacji (np. Zakościelna 1996, 55; Kozłowski 1971, Tablica V:4, 71; Nowak *et al.* 2007, Fig. 11). Narzędzia kombinowane w tym typie są także spotykane w inwentarzach kultury badeńskiej (Kraków-Wyciąże 5; Kozłowski 1968, 87; Brzeska-Pasek 2016).

Drapacz z zaretuszowanymi bokami (**ryc. 10:5**) należy do grupy narzędzi o cechach najmniej diagnostycznych kulturowo. Można łączyć go z kręgiem lendzielsko-polgarskim lub kulturą badeńską.

Fragment ostrza siekiery kamiennej (**ryc. 10:6**) najprawdopodobniej należy łączyć z kulturą malicką lub kręgiem lendzielsko-polgarskim (np. Modlnica 5, Kraków-Wyciąże 5; Kadrow *et al.* 2009, ryc. 54; Kozłowski 1968, 80). Niewykluczone też, że omawiany zabytek jest śladem osadnictwa kultury ceramiki wstęgowej rytej, której nieliczne materiały ceramiczne znane są z Chełma z późniejszych badań wykopaliskowych i powierzchniowych (Wałowy 1974; Cetera, Okoński 1995, 35).

Brak cech charakterystycznych rdzenia szczątkowego (**ryc. 10:10**) nie pozwala na przyporządkowanie zabytku do konkretnej jednostki neolitycznej. Może on być związany z kręgiem lendzielsko-polgarskim lub kulturą badeńską.

Interesujący jest przykład rdzenia łódkowatego (**ryc. 11**). Za jego cechy charakterystyczne należy uznać: bardzo regularną eksploatację wiórków z odłupni usytuowanej na węższej ścianie konkrecji, ze słabo zaznaczonym prawcowaniem, płaską naturalną piętą, zaprawę w postaci środkowego grzebienia wraz ze staranną zaprawą boków tworzących trójkątny kształt odłupni. Rdzenie o zbliżonych parametrach można wskazać, poza kulturą ceramiki wstęgowej rytej, której fragmentów ceramiki nie odnaleziono w trakcie omawianych badań, w kontekście cyklu lendzielsko-polgarskiego, w tym – kulturze malickiej (stan. Kraków-Mogiła 48, Kaczanowska, Kozłowski 1971, stan. Modlnica 5; Wilczyński 2011,

Tabl. II: 1) oraz grupie pleszowsko-modlnickiej (stan. Modlnica 1; ogląd własny; Kraków-Pleszów 17; Kozłowski 1969, 139-142, ryc. 16:4; Kraków-Krzyszawice 41; Kaczanowska 1988, Tabl. VI. 24-25, 27-28; stan. Kraków-Zesławice 34, Grabowska 1970, Tabl. XIII:1). Również zabytki znane z inwentarza kultury badeńskiej, w tym bardzo charakterystyczne wierzchniki, mogą wskazywać na użytkowanie podobnych rdzeni (stan. Zesławice 21; ogląd własny). Należy mieć na uwadze, że eksploatacja wiórków stanowiła nieodłączny element wytwórczości innych kultur i grup kulturowych charakteryzujących się poprzelomową produkcją krzemieniarską w cyklu lendzielsko-polgarskim. Przykładem może być kultura lubelsko-wołyńska. W kontekście grupy wyciąsko-złotnickiej również spotykamy rdzenie o podobnym zamyśle technologicznym (Kaczanowska 1988, 32, 71, Tabl. VI:7), łącznie z charakterystyczną zaprawą grzebieniową. Zapewne i tutaj powinniśmy liczyć się z tym, że podobnie zresztą jak w kulturze lubelsko-wołyńskiej, obok wytworów makrolitycznych, poprzelomowych, produkowane były małe wióry i wiórki, co poświadczają znaleziska choćby z Podłęża, stan. 17 (Nowak *et al.* 2007; Fig. 11.8). Ich parametry morfometryczne (bardzo lub wybitnie regularny przebieg krawędzi bocznych, równomierna szerokość i grubość) wskazują na stosowanie techniki naciskowej. W kontekście znalezisk ceramicznych wszystkich ww. kultur, trudno dzisiaj zaklasyfikować rdzeń jednoznacznie do którejś z tych jednostek. Potrzebne są do tego bardziej szczegółowe studia nad zróżnicowaniem technik wiórowych w ugrupowaniach neolitycznych zachodniej Małopolski.

Wiór z retuszem zębatym (**ryc. 10:7**) oraz rdzeń na siekierze (**ryc. 12**), wykonane z krzemienia jurajskiego odmiany G, powiązane z kulturą badeńską. W przypadku pierwszego z wyżej wymienionych wyrobów, głównym kryterium był surowiec, z którego wykonano narzędzie oraz charakterystyczne retusz. Narzędzia w kulturze badeńskiej często formowano nieregularnymi retuszami zębatymi (Kraków-Zesławice 21, Kraków-Wyciąże 5; Kaczanowska 1982/83: 81; Brzeska-Pasek 2016). Siekiery wykonane z krzemienia jurajskiego G występowały w kulturze pucharów lejkowatych, najliczniej – w inwentarzach zespołów pucharowo-badeńskich i kulturze badeńskiej. Spotykane są także w kulturze ceramiki sznurowej (Włodarczak 2006, 20). W innych kulturach i grupach kulturowych siekiery z tego surowca spotykane są sporadycznie (Kopacz, Pelisiak 1992). Typologicznie forma ta nie ma wielu znanych dotychczas odpowiedników w kulturze badeńskiej. Przede wszystkim chodzi tutaj o prostokątny w rzucie poziomym, masywny obuch. Siekiery w kulturze badeńskiej najczęściej posiadają soczewkowaty przekrój oraz mniej masywny, słabiej wyodrębniony obuch (np. Kraków-Zesławice 21; Brzeska-Pasek 2018). Najbardziej zbliżone okazy

do siekiery ze stanowiska w Chełmie pochodzą z osady kultury badeńskiej w Krakowie-Mogile 53, 55 (Bober 1993, Tabl. XVII. 5). Jest to stanowisko eponimiczne dla grupy mogilskiej omawianej kultury, zajmującej cały obszar lessów wielicko-bocheńskich (Zastawny 2000). Podobne formy siekier do okazu z Chełma, słabo zwężające się ku obuchowi, który był masywny i miał kształt prostokątny w rzucie poziomym, spotyka się w kulturze ceramiki sznurowej. Są one jednak z reguły mniej masywne niż okaz z Chełma, a ich maksymalna grubość przypada najczęściej na partię powierzchni przyostrzowej (ok 2/3 długości od obucha). Przykładem mogą być znaleziska z grobów nr 25 w Samborcu, stan. 1 oraz z grobu w Kleczanowie (Włodarczak 2006, tabl. LIV:6; LV:4). Bardzo rzadko spotykane są siekiery, które poza ww. cechami typologicznymi, posiadają zbliżone wymiary do okazu z Chełma (grób nr 1 z Łąpszowa; Włodarczak 2006, Tablica LXXVII: 5). Okazy te nie posiadają jednak wygładzenia całej powierzchni. Zazwyczaj ograniczało się ono do partii przyostrzowych. Poza tym cechują się inną zaprawą boków (jednokierunkową) niż siekiery kultury badeńskiej. Fakty te oraz kontekst ceramiczny znalezisk przemawiają za przyporządkowaniem omawianego zabytku do kultury badeńskiej.

Podsumowanie

Miejsca badań J. Żurowskiego, przeprowadzonych w 1932 roku na *Grodzisku* w Chełmie, nie można dokładnie wskazać w terenie i skonfrontować z lokalizacją wykopów badawczych z późniejszych, wielokrotnie tu podejmowanych prac sondażowych i wykopaliskowych, kierowanych przez A. Żakiego, M. Cabalską oraz A. Wałowy i K. Radwańskiego. Na podstawie kilku wskazań J. Żurowskiego, zapisanych na metryczkach identyfikujących materiały, można przypuszczać, że niewielkie wykopy sondażowe założone zostały w najwyższym punkcie wzniesienia, w rejonie obecnych w krajobrazie do dzisiaj krzyża, kapliczki i niewielkiego kopca, opisanego już w 1908 r. przez W. Demetrykiewicza jako „Mogiłka” (ryc. 3). W wyniku prac podjętych w 1932 roku natrafiono na ślady osady kultury badeńskiej, powstałej w miejscu wykorzystywanym przez starsze społeczności neolityczne, przede wszystkim kręgu lendzielsko-półgarskiego. Brak wydzielenia i opisanie przez J. Żurowskiego zabytków jako pochodzących z obiektów ziemnych sugeruje, że rozpoznał on partię stanowiska z zachowaną warstwą kulturową i przemieszanym materiałem archeologicznym. Wyniki badań M. Cabalskiej i A. Wałowy wykazały, że zalegające pod ziemią orną warstwy kulturowe mogły sięgać głębokości od 20 do ponad 150 cm poniżej poziomu gruntu (Cabalska 1975; Wałowy 1974). Autor badań z 1932 roku mógł więc natrafić tylko

na warstwy z przemieszanymi wypełniskami stropów zniszczonych jam neolitycznych i zaniechać dalszej eksploracji.

Pośród 795 neolitycznych zabytków ceramicznych i 12 kamiennych, uwzględnionych w niniejszym opracowaniu, cechy charakterystyczne umożliwiające klasyfikację kulturową posiadało łącznie 314 wyrobów. Fragmenty naczyń glinianych można przyporządkować kulturze malickiej (1 fragm.), grupie pleszowsko-modlnickiej (23 fragm.) i grupie wyciąsko-złotnickiej (3 fragm.) kręgu lendzielsko-półgarskiego, kulturze lubelsko-wołyńskiej (16 fragm.), kręgowi lendzielsko-półgarskiemu /ogólnie/ (19 fragm.) oraz kulturze badeńskiej (239 fragm.). Nieliczne materiały kamienne wykazują cechy typowe dla inwentarzy wszystkich ugrupowań neolitycznych wymienionych powyżej i reprezentowanych na omawianym stanowisku przez znaleziska ceramiczne. W sposób najbardziej jednoznaczny sklasyfikować można fragment przekształconej siekiery z krzemienia jurajskiego G, który zapewne związany jest z kulturą badeńską. Najprawdopodobniej również z tą kulturą związany jest fragment wióra z retuszem zębatym z surowca jurajskiego G. Ciekawy przykład stanowi rdzeń łódkowaty, który może być z dużym prawdopodobieństwem związany z cyklem lendzielsko-półgarskim, kulturą malicką lub być może z grupą pleszowsko-modlnicką, której ślady osadnictwa, w tym pochówek szkieletowy, odkryto podczas badań M. Cabalskiej. Nie można jednak wykluczyć możliwości powiązania go z kulturą badeńską.

Grodzisko w Chełmie zlokalizowane jest na przeciwko dużego kompleksu osad neolitycznych w Targowisku (stan. 10, 11), położonego na lewym brzegu Raby, na terasie nadzalewowej, widocznej z chełmskiego wzniesienia. Interesująco przedstawia się relacja przestrzenno-kulturowa pomiędzy wymienionymi miejscami zasiedlenia. Intensywne osadnictwo wczesnoneolityczne w Targowisku, z dwiema dużymi osadami z mieszkalną zabudową słupową kultury ceramiki wstęgowej rytej i malickiej (Zastawny, Grabowska 2014a; Grabowska, Zastawny 2014), reprezentowane jest w Chełmie incydentalnie przez pojedyncze artefakty. Odwrotną sytuację obserwujemy w przypadku kultury badeńskiej. Zasadlająca *Grodzisko* ludność tej kultury nie była zainteresowana eksploatacją środowiska po przeciwnej stronie doliny zalewowej Raby. Wielkie badania wykopaliskowe na terenie Targowiska, wyprzedzające budowę autostrady A-4, przyniosły odkrycie zaledwie kilku fragmentów naczyń badeńskich (Zastawny, Grabowska 2014b). W podobny natomiast sposób obydwie porównywane miejsca wykorzystywane były w okresie rozwoju grupy pleszowsko-modlnickiej, a także kultury lubelsko-wołyńskiej. W Targowisku rozpoznano ślady niewielkich obozowisk (po 3 jamy osadowe każdej z jednostek), w Chełmie z kolei fragment

niewielkiej osady grupy Pleszów-Modlnica (badania M. Cabalskiej) oraz luźno odkryte fragmenty naczyń kultury lubelsko-wołyńskiej. Wskazane powyżej obserwacje dobrze ilustrują różne preferencje w doborze miejsc zasiedlenia i wykorzystywania środowiska naturalnego przez społeczności neolityczne.

Zidentyfikowanie w materiałach z 1932 r. zabytków ceramicznych należących do kultury lubelsko-wołyńskiej zasługuje na uwagę. Do czasu odkrycia materiałów tej kultury na wspomnianym kilkakrotnie stanowisku 10, 11 w Targowisku (Zastawny, Grabowska 2014b), Chełm był jedynym punktem osadniczym tego ugrupowania w rejonie podkrakowskim, usytuowanym po południowej stronie doliny Wisły. Jako stanowisko wchodzące w skład zachodniomałopolskiego regionu osadnictwa kultury lubelsko-wołyńskiej, tworzy obok znalezisk osadowych i grobowych z Bronocic, Igołomi, Modlniczki, Miechowa i Targowiska zachodnią peryferię terytorium rozwoju tej kultury (por. Zastawny, Grabowska 2014b, ryc. 5).

Najliczniejsze z badań J. Żurowskiego w Chełmie są materiały kultury badeńskiej. Trwałe zasiedlenia *Grodziska* przez ludność tej kultury potwierdziły powojenne wykopaliska M. Cabalskiej z lat 60. XX wieku, których efektem było odkrycie obiektów gospodarczych tworzących średniej wielkości osadę

(Cabalska 1975). Osada ta należy do większego skupiska osadniczego kultury badeńskiej w regionie wielicko-bocheńskim, stanowiąc jedno z najważniejszych i najpełniej opracowanych stanowisk (Zastawny 2000; 2014). Wyróżnia ją z pewnością ułożenie w terenie, na wyraźnie eksponowanym wyniesieniu, co jest jedną z charakterystycznych cech osadnictwa badeńskiego w międzyrzeczu Wisły i Raby (Zastawny 2000). Omawiana osada swym usytuowaniem na prawobrzeżu Raby wyznacza też południowo-wschodnią granicę zasięgu kultury badeńskiej w Małopolsce, wspólnie z kilkoma stanowiskami, odkrytymi podczas poszukiwań powierzchniowych, np. w Moszczenicy, Nieszkowicach i Siedlcu (Cetera, Okoński 1995; Zastawny 2000). Osada w Chełmie jest wreszcie – jako stanowisko związane z dużą doliną rzeczną – istotnym punktem na mapie osadnictwa kultury badeńskiej, ważnym w badaniach nad jej genezą na obszarach na północ od Karpat.

Muzeum Archeologiczne w Krakowie
zastawny@ma.krakow.pl

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Jagiellońskiego
abzastawna@gmail.com

WYKAZ SKRÓTÓW:

AAC	Acta Archaeologica Carpathica, Kraków
MA	Materiały Archeologiczne, Kraków
MANH	Materiały Archeologiczne Nowej Huty, Kraków
Slov. Arch.	Slovenská archeológia, Nitra
Spr. Arch.	Sprawozdania Archeologiczne, Kraków
WA	Wiadomości Archeologiczne, Warszawa
Via Archaeologica	Via Archaeologica. Źródła z badań wykopaliskowych na trasie autostrady A4 w Małopolsce, Kraków

LITERATURA

- Bober J.
1993 *Osada kultury ceramiki promienistej w Krakowie-Nowej Hucie-Mogile w rejonie Kopca Wandy. Część I - Materiały*, MANH 16, 7-53.
- Brzeska-Pasek A.
2016 *Materiały krzemienne z neolitu i epoki brązu ze stanowiska 5, 5A, 5B w Krakowie-Nowej Hucie-Wyciążu (badania w latach 1988-1997)*, MA 41, 115-160.
2018 *The current state of research on the flint industry in the Pre-Baden and Classic Baden horizons in western Lesser Poland*, [in:] P. Valde-Nowak, K. Sobczyk, M. Nowak, J. Żrałka (eds.), *Multas per gentes et multa per saecula amici magistro et collegae suo Ioanni Christopho Kozłowski dedicant*, Kraków: Institute of Archaeology, Jagiellonian University, 511-520.
- Cabalska M.
1969 *Badania archeologiczne w Chełmie, pow. Bochnia*, Spr. Arch. 21, 47-55
1970 *Wstępne badania wykopaliskowe na stanowisku w Chełmie, p. Bochnia*, WA 35, 417-420.
1973 *Chełm, district of Bochnia (A settlement of many cultures and an early medieval earthwork)*, Recherches Archeologiques de 1972, 54-57.
1975 *Osadnictwo neolityczne na stanowisku w Chełmie, pow. Bochnia*, Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne III, 7-40.
- Cabalska M., Nosek E. M.
1976 *Płaska siekierka z Chełma, pow. Bochnia*, MA 16, 33-36.
- Cetera A., Ochoński J.
1995 *Materiały do pradziejów prawobrzeża środkowego biegu Raby*, Rocznik Bocheński III, 5-64.
- Dzięgielewska M., Dzięgielewski K.,
Nowak M., Szczerba R.
2006 *Osada grupy wyciąsko-złotnickiej oraz osada ze środkowego okresu lateńskiego i wczesnego okresu wpływów rzymskich w Podłężu (stan. 17), pow. Wieliczka, w świetle badań w latach 2003-2004*, [w:] Raport 2003-2004. Tom 2. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce z lata 2003-2004, Zeszyty OODA, seria B: Materiały archeologiczne, Warszawa, 638-676.
- Godłowska M.
1976 *Próba rekonstrukcji rozwoju osadnictwa neolitycznego w rejonie Nowej Huty*, MANH 5, 4-40.
1979 *Plemiona kultury ceramiki promienistej*, [w:] Prahistoria Ziemi Polskich II, 302-317.
1986 *Nowe daty 14C dla kultury ceramiki promienistej z Krakowa Nowej Huty na stanowisku w Pleszowie 17*, MANH 10, 49-58.
- Grabowska B., Zastawny A.
2011 *Materiały kręgu lendzielsko-pogarskiego ze st. 5 w Modlnicy, pow. krakowski*, [w:] J. Kruk, A. Zastawny (red.), *Modlnica st. 5. Od neolitu środkowego do wczesnej epoki brązu*, Via Archaeologica, Kraków, 95-172.
2014 *Osada kultury malickiej na stan. 10, 11 w Targowisku, pow. wielicki*, [w:] A. Zastawny (red.), *Targowisko, stan. 10, 11. Osadnictwo z epoki kamienia*, Via Archaeologica, Kraków, 255-416.
- Grabowska M. (Kaczanowska M.)
1970 *Materiały krzemienne z osady neolitycznej i z wczesnej epoki brązu na stan. III w Nowej Hucie-Zestawicach*, MA 11, 101-125.
- Horváthová E., Soják M.
2012 *Neolitické a eneolitické osídlenie Puklinovej jaskyne na Dreveníku pri Žehre*, Studia Archaeologica Brunensia M17, 185-209.
- Jodłowski A.
1971 *Eksploatacja soli na terenie Małopolski w pradziejach i we wczesnym średniowieczu*, Wieliczka.
Jodłowski A., Reguła K.
1968 *Sprawozdanie z badań powierzchniowych przeprowadzonych wzdłuż lewobrzeżnej terasy Raby na odcinku Myślenice - Bochnia w 1965 r.*, Spr. Arch. 19, 403-410.

- Kaczanowska M.
1982/1983 *Z badań nad przemysłem krzemionym kultury ceramiki promienistej*, AAC 22, 65-95.
- 1988 *Materiały neolityczne ze stanowiska 4I w Nowej Hucie-Krzestawicach*, MANH 12, 27-72.
- 1996 *Ceramika kultury malickiej z Krakowa Nowej Huty*, [w:] J.K. Kozłowski (red.), *Kultura malicka. Drugi etap adaptacji naddunajskich wzorców kulturowych kulturowych neolite północnej części Środkowej Europy*, Kraków, 5-27.
- Kaczanowska M., Kozłowski J.K.
1971 *Materiały kamienne z osady neolitycznej i eneolitycznej w Nowej Hucie-Mogile (stan. 48)*, MANH 4, 67-110.
- Kaczanowska M., Tunia K.
2009 *Kultura lendzielska - katalog źródeł*, [w:] A. Czekaj-Zastawny (red.), *Obrządek pogrzebowy kultur pochodzenia naddunajskiego w neolite Polski południowo-wschodniej (5600/5500-2900 BC)*, Kraków, 259-308.
- Kadrow S., Czerniak L., Dobrzańska H., Golański A., Grabowska B., Kurgan-Przybylska M., Rola J., Rzepecki S., Sałacińska B., Suchorska-Rola M., Tunia K., Zakościelna A., Zastawny A.
2009 *Kultura malicka - katalog źródeł*, [w:] A. Czekaj-Zastawny (red.), *Obrządek pogrzebowy kultur pochodzenia naddunajskiego w neolite Polski południowo-wschodniej (5600/5500-2900 BC)*, 217-258.
- Kadrow S., Zakościelna A.
2000 *An outline of the evolution of Danubian cultures in Małopolska and western Ukraine*, Baltic-Pontic Studies 9, 187-255.
- Kamieńska J., Kozłowski J. K.
1990 *Entwicklung und Gliederung der Lengyel- und Polgár-Kulturgruppen in Polen*, Kraków.
- Kirkor A.H.
1880 *Sprawozdanie i wykaz zabytków złożonych w Akademii Umiejętności z wycieczki archeologicznej w 1880 r.*, Zbiór wiadomości do antropologii krajowej V, 15.
- Kopacz J., Pelisiak A.
1992 *Z badań nad wykorzystaniem krzemienia jurańskiego odmiany G w neolite*, Spr. Arch. 44, 109-116.
- Kozłowski J. K.
1959 *Neolityczne materiały z Wężerowa*, Przegląd Archeologiczny 11, 5-11.
- 1968 *Materiały neolityczne i eneolityczne odkryte na stanowisku Nowa Huta-Wyciąże I (badania w latach 1950-1952)*, MANH 1, 13-90.
- 1969 *Neolityczne i Wczesnoneolityczne materiały krzemienne ze stanowisk Nowa Huta-Pleszów I, II, IV*, MANH 2, 131-149.
- 1971 *Eneolityczne groby szkieletowe z Nowej Huty-Wyciąże*, pow. Kraków, *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 1, 65-98.
- 1989 *Kultura ceramiki promienistej (badeńska)*, [w:] J. Kmieciński (red.), *Pradzieje Ziem Polskich I*, cz. 1 Epoka kamienia, 203-216.
- Kruk J., Milisauskas S.
1981 *Wyżynne osiedle neolityczne w Bronocicach*, woj. kieleckie, Archeologia Polski 26, 65-113.
- 1985 *Bronocice. Osiedle obronne ludności kultury lubelsko-wołyńskiej (2800-2700 lat p.n.e.)*, Wrocław.
- Kulczycka A.
1964 *Materiały kultur z cyklu wstęgowych wstęgowych badań ratowniczych w Targowisku*, pow. Bochnia, MA 5, 103-115.
- Kulczycka-Leciejewiczowa A.
1969 *Pleszów (Nowa Huta) - osada neolityczna kultury ceramiki wstęgowej rytej i lendzielskiej*, MANH 1, 7-124.
- 1979 *Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich. Kultury kręgu naddunajskiego*, [w:] *Prahistoria Ziem Polskich II*, 19-157.
- Novotná M., Soják M.
2013 *Velká Lomnica - Burchbrich. Urzeitliches Dorf unter den Hohen Tatra*, Nitra.
- Nowak M., Dziegielewska K., Szczerba R.
2007 *Late Lengyel-Polgar in Western Little Poland reflected by excavations in Podłęże near Kraków*, (w:) J. K. Kozłowski, P. Raczyk (red.), *The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*, 449-470, Kraków.
- Rodak T.
2003 *Grób kultury pilińskiej ze stanowiska 1 w Chełmie*, pow. Bochnia, [w:] J. Gancarski (red.), *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich*, 205-214, Krosno.
- Rook E.
1971 *Materiały kultury ceramiki promienistej odkryte na stanowisku Nowa Huta-Pleszów (badania w latach 1954-63)*, MANH 4, 11-237.
- Sochacki Z.
1967 *Studia i materiały do poznania kultury ceramiki w Małopolsce. Część I*, Światowit 28, 33-139.
- 1969 *Materiały archeologiczne z Góry Chełmowej*, *Wiadomości Archeologiczne* 34, 228-234.
- Valde-Nowak P.
1988 *Etapy i strefy zasiedlenia Karpat polskich w neolite i na początku epoki brązu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź
- Wałowcy A.
1974 *Wyniki badań prowadzonych na „Grodzisku” w Chełmie*, pow. Bochnia, MA 15, 41-55.
- Wilczyński J.
2011 *Materiały kamienne z neolitu i wczesnej epoki brązu z wielokulturowego stanowiska w Modlnicy*, st. 5, [w:] J. Kruk, A. Zastawny (red.), *Modlnica*, st. 5. *Od neolitu środkowego do*

- wczesnej epoki brązu, *Via Archaeologica*, 513-533, Kraków.
- 2014 *Neolityczne materiały kamienne z wielokulturowego stanowiska 10, 1 w Targowisku, pow. wielicki*, [w:] A. Zastawny (red.), *Targowisko, stan. 10, 11. Osadnictwo z epoki kamienia*, *Via Archaeologica*, 459-492, Kraków.
- Włodarczak P.
- 2004 *Materiały kultur kręgu lendzielsko-pułgarskiego ze stanowiska 16 w Targowisku, pow. Wieliczka, woj. Małopolskie*, *MANH* 24, 89-102.
- 2006 *Kultura ceramiki sznurowej na Wyżynie Małopolskiej*, Kraków.
- Zakościelna A.
- 1996 *Krzemieniarstwo kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej*, [w:] D. Słowikowska (red.), *Lubelskie Materiały Archeologiczne* 10, Lublin.
- Zastawny A.
- 2000 *Kultura badeńska w regionie wielicko-bocheńskim - stan i problematyka badań*, *Spraw. Arch.* 52, 9-42.
- 2008 *Neolityczna plastyka gliniana ze stanowiska 3 w Dąbrowie, gm. Kłaj*, [w:] J. Chochorowski (red.), *Młodsza epoka kamienia - wybrane znaleziska*, *Via Archaeologica*, Kraków, 57-68.
- 2009 *Obrządek pogrzebowy grupy Wyciąże*, [w:] A. Czekaj-Zastawny (red.), *Obrządek pogrzebowy kultur pochodzenia naddunajskiego w neolicie Polski południowo-wschodniej (5600/5500-2900 BC)*, 155-158, Kraków.
- 2014 *Neolityczne osadnictwo strefy „piaskowej” południowego obrzeżenia doliny Wisły pod Krakowem w świetle badań na stanowisku 13 w Kokotowie, gm. Wieliczka, woj. małopolskie*, *Raport* 9, 11-52.
- 2015 *The Baden Complex in Lesser Poland - horizons of cultural influences*, [w:] M. Nowak, A. Zastawny (red.), *The Baden culture around the Western Carpathians*, *Via Archaeologica*, Kraków, 119-150.
- Zastawny A., Grabowska B.
- 2012 *Materiały neolityczne ze stan. 7 w Zakrzowcu, pow. wielicki*, niepublikowane opracowanie dla Karkowskiego Zespołu do Badań Autostrad.
- 2014a *Materiały kultury ceramiki wstęgowej rytej ze st. 10, 11 w Targowisku, pow. wielicki*, [w:] A. Zastawny (red.), *Targowisko stan. 10, 11. Osadnictwo z epoki kamienia*, *Via Archaeologica*, Kraków, 63-253.
- 2014b *Materiały kręgu lendzielsko-pułgarskiego i znaleziska późnoneolityczne ze st. 10, 11 w Targowisku, pow. wielicki*, [w:] A. Zastawny (red.), *Targowisko stan. 10, 11. Osadnictwo z epoki kamienia*, *Via Archaeologica*, Kraków, 411-452.
- Żaki A.
- 1960 *Rejestr nowych stanowisk i znalezisk*, *AAC* 2, 161.
- Żurowski J.
- 1924-25 *Sprawozdanie z działalności państwowego konserwatora zabytków przedhistorycznych na okręg zachodnio-małopolski w r. 1923*, *WA* 9, z. 3,4, 332-333.
- 1933a *Problem kultury ceramiki promienistej w Polsce*, *WA* 12, 139-167.
- 1933b *Sprawozdanie z badań archeologicznych z pogórza Karpackiego Małopolski zachodniej*, *Sprawozdania PAU* 38, z. 3, 33-35.

*Neolithic materials from the J. Żurowski's research conducted in 1932 at site 1
in Chełm, Bochnia district
Summary*

Site 1 at Chełm, Bochnia district, is known in the literature as *Grodzisko* or *Góra Chełmowa* (Fig. 1, 2, 3). Various field research has been undertaken here many times, and a long history of interest archaeologists during this place lasted in the years 1880 - 2016 (Kirkor 1880; Żurowski 1924-25; 1933a; Sochacki 1969; Cabalska 1969; 1975; Wałowcy 1974; Valde-Nowak 1988; Cetera, Okoński 1995). The period of the most intensive excavations was 1966-1972. The site was then examined by two separate scientific teams: from the Archaeological Museum in Kraków, headed by A. Wałowcy and K. Radwański, and the Jagiellonian University, headed by M. Cabalska. Research has revealed traces of settlement primarily from the Younger Stone Age, including mainly remains of the Baden culture settlement. Materials and features of the Bronze Age and Early Iron Age (Mierzanowice and Lusatian) as well as relics of the Early Medieval settlement (Wałowcy 1974; Cabalska 1975) were also found.

In 1932, Józef Żurowski from the Polish Academy of Arts and Sciences carried out the first small test excavations. He came across traces of the Baden culture settlement, which was located in a place used by older Neolithic communities, primarily the Lengyel-Polgár complex. J. Żurowski's lack of separation and description of artefacts as originating from features suggests that he recognized the part of the site with the preserved cultural layer and mixed archaeological material. Neolithic materials from these studies are the subject of this study.

Among the 795 Neolithic ceramic and 12 stone artefacts included here, the characteristics that enable cultural classification have a total of 314 products. Fragments of clay pots can be assigned to the Malice culture (1 fragment; Fig. 4: 1), the Pleszów-Modlnica group (23 fragments; Fig. 4: 2, 4) and the Wyciąże-Złotniki group (3 fragments; Fig. 4: 5-7) of the Lengyel-Polgár complex, Lublin-Volhynian culture (16 fragments, Fig. 5: 1-4), Lengyel-Polgár complex /general/ (19 fragments; Fig. 4: 8-12; 5: 5; 6: 1-3) and Baden culture (239 fragments; Fig. 6: 3-15; 7: 1-10; 8: 1-10). Few stone materials exhibit features typical of the inventories of all Neolithic groups mentioned above, with the most unambiguously classified formal core made on an axe (Fig. 12) and the blade

with semi-abrupt denticulate retouch (Fig. 10: 7). Both artifacts are made of Jurassic flint variety G and can be combined with the Baden culture. Interesting is the example of a carinated bladelet core that can be associated with the Lengyel-Polgár complex or the Baden culture (Fig. 11).

The most numerous of J. Żurowski's research in Chełm are materials of the Baden culture, dated to the Late-Classical development horizon of this unit in Lesser Poland. The permanent settlement of *Grodzisko* by the population of the Baden culture was confirmed by the post-war excavations of M. Cabalska from the 1960s, which resulted in the discovery of features forming a medium-sized settlement (Cabalska 1975). This settlement belongs to the larger cluster of the Baden culture sites in Wieliczka-Bochnia region, being one of the most important and most studied sites (Zastawny 2000; 2014). It is certainly distinguished by its location in a clearly exposed elevation, which is one of the characteristic features of the Baden settlement in the Vistula and Raba river basin (Zastawny 2000). This settlement by its location on the right bank of Raba also marks the south-eastern border of the range of Baden culture in western Lesser Poland, together with several other sites in Moszczenica, Nieszkowice and Siedlec (Cetera, Okoński 1995; Zastawny 2000). Finally, the settlement in Chełm is - as a site related to a large river valley - an important point on the map of the settlement of the Baden culture on the upper Vistula, important in the study of its genesis in the areas north of the Carpathian Mountains.

Particularly noteworthy is the identification in the materials from 1932 of fragments of vessels belonging to the Lublin-Volynian culture. Until the discovery of materials of this culture at the neighboring site 10, 11 in the west in Targowisko (Zastawny, Grabowska 2014b), Chełm was the only settlement point of this culture in the Kraków area, located on the southern side of the Vistula valley. As a part of the West Lesser Poland region of the Lublin-Volynian culture settlement, it forms, apart from settlement and burial finds from Bronocice, Igołomia, Modlniczka, Miechów and Targowisko, the western periphery of the territory of this culture's development (see Zastawny, Grabowska 2014b, Fig. 5).

Tabela 1. Chełm, stan. 1, pow. Bochnia. Klasyfikacja chronologiczna materiałów ceramicznych z badań J. Żurowskiego w 1932 r.

Table 1. Chełm, site 1, Bochnia district. Chronological classification of the ceramic materials from the survey conducted by J. Żurowski in 1932

CHRONOLOGIA	NR INW.	MAK/5846	MAK/5847	MAK/5848	MAK/5849	Razem (liczba fragm.)
KULTURA MALICKA		-	-	-	1	1
GR. PLESZOWSKO-MODLNICKA KRĘGU LENDZIELSKO- POLGARSKIEGO		1	19	-	3	23
GR. WYCIĄSKO-ZŁOTNICKA KRĘGU LENDZIELSKO- POLGARSKIEGO		-	-	-	3	3
KULTURA LUBELSKO-WOŁYŃSKA		1	1	6	8	16
KRAĞ LENDZIELSKO-POLGARSKI		-	11	1	7	19
KULTURA BADEŃSKA		26	57	113	43	239
NEOLIT		87	193	152	62	494
EPOKA BRĄZU		-	6	-	-	6
KULTURA MIERZANOWICKA		2	13	-	-	15
KULTURA ŁUŻYCKA		1	15	-	9	25
WCZESNE ŚREDNIOWIECZE		3	2	-	3	8
PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE		-	-	1	-	1
CHRONOLOGIA NIEOKREŚLONA (PRADZIEJE)		1	1	7	3	12
Razem (liczba fragm.)		122	318	280	142	862

Tabela 2. Chełm, stan. 1, pow. Bochnia. Stan zachowania ceramiki neolitycznej z badań J. Żurowskiego w 1932 r.

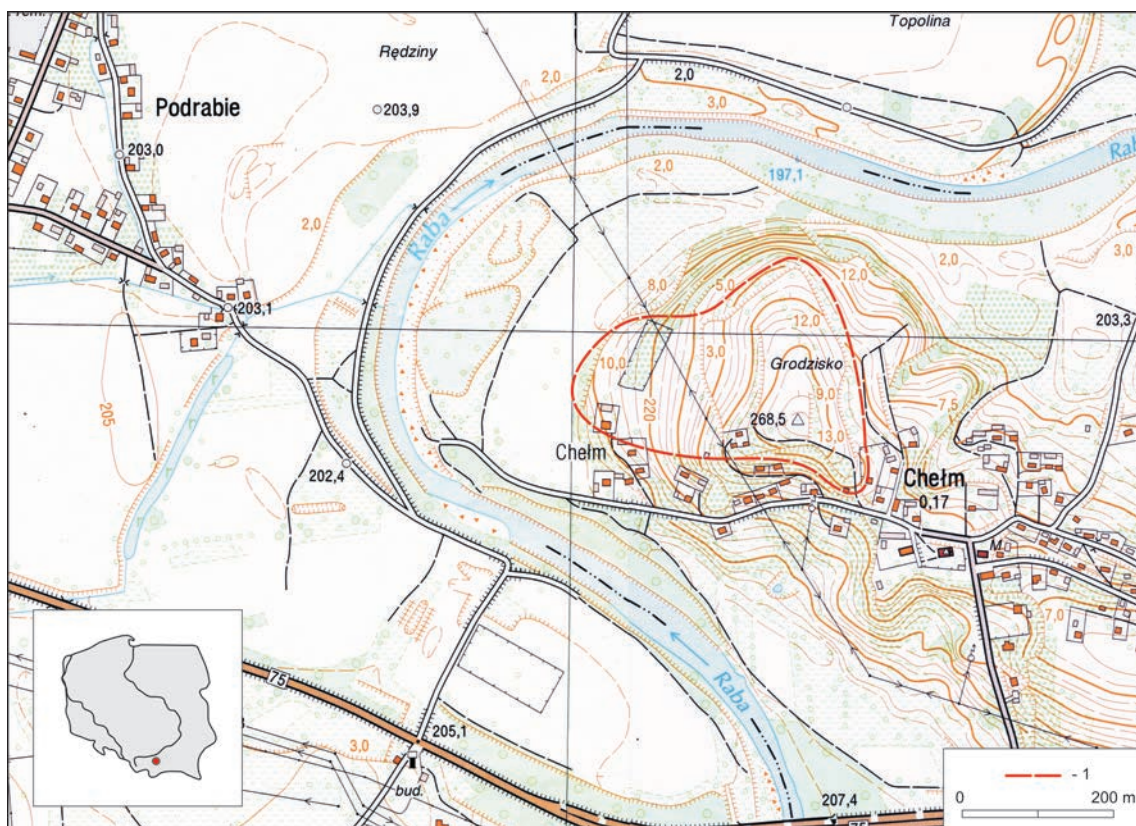
Table 2. Chełm, site 1, Bochnia district. State of preservation of the Neolithic pottery from the survey conducted by J. Żurowski in 1932

CZĘŚĆ NACZYNIA	CHRONOLOGIA	KULTURA MALICKA	GR. PLESZOWSKO- MODLIŃSKA	GR. WYCIĄSKO- ZŁOTNICKA	KULTURA LUBELSKO- WOŁYŃSKA	KRAK LENDZIŃSKO- POLGARSKI	KULTURA BADŃSKA	NEOLIT	Razem (liczba fragm.)
Brzeg		1	5	-	9	2	29	16	62
Brzeg z uchem		-	-	1	-	-	1	-	2
Brzeg z brzuścem		-	-	-	3	2	9	-	14
Brzusiec		-	18	1	4	1	185	444	653
Brzusiec z uchem		-	-	-	-	-	2	-	2
Dno		-	-	-	-	1	3	27	31
Ucho		-	-	1	-	2	10	1	14
Guz		-	-	-	-	2	-	-	2
Noga		-	-	-	-	9	-	6	15
Razem (liczba fragm.)		1	23	3	16	19	239	494	795

Tabela 3. Chełm, stan. 1, pow. Bochnia. Kultura badeńska – ornamentyka naczyń

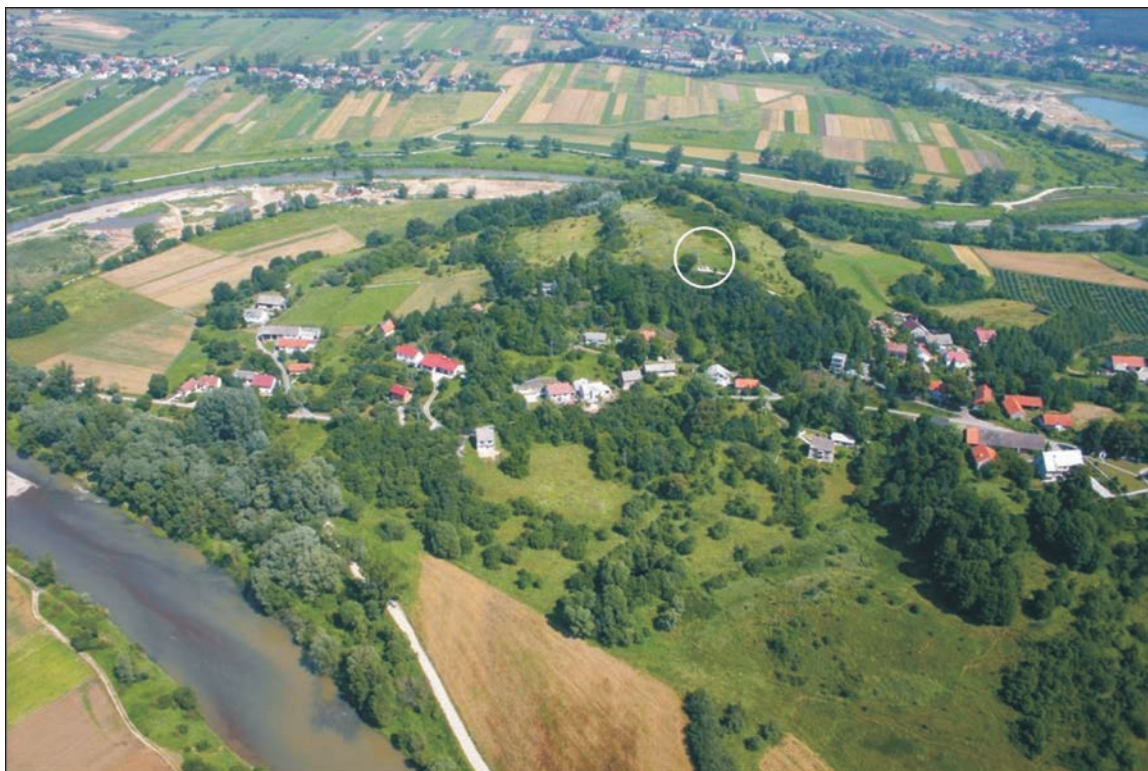
Table 3. Chełm, site 1, Bochnia district. Baden culture – ornamentation of vessels

ZDOBIENIA		RODZAJE NACZYŃ	AMFORY	MISY	AMFORY LUB MISY	KUBKI PÓLKULISTE	NACZYŃIA SZEROKO- OTWOROWE	NIEOKREŚLONE	Razem (liczba fragm.)
ORNAMENT ŻŁOBKOWY	na ściankach naczyń		20	9	9	1	-	6	45
	na uchach naczyń		-	-	-	3	-	-	3
ORNAMENT DOŁKOWY	na ściankach naczyń		1	1	4	1	2	-	9
	na brzegach naczyń		-	6	-	-	-	-	6
ORNAMENT STEMPELKOWY			-	-	-	-	1	-	1
ORNAMENT ŻŁOBKOWY W UKŁA- DZIE „WISZĄCYCH” TRÓJKĄTÓW			-	15	-	-	-	-	15
ORNAMENT ŻŁOBKOWO-DOŁKOWY W UKŁADZIE „WISZĄCYCH” TRÓJKĄTÓW			1	2	-	-	-	-	3
ORNAMENT PLASTYCZNY	listwy nie zdobione		-	5	-	-	2	-	7
	listwy z ornamentem dołkowym		5	3	-	-	11	-	19
	listwy z guzkami		-	-	-	-	2	-	2
	guzki na ściankach naczyń		1	-	-	-	1	-	2
	guzy na brzegach naczyń		-	1	-	-	-	-	1
CHROPOWACENIE POWIERZCHNI NACZYŃ			-	-	-	-	2	-	2
OBMAZYWANIE POWIERZCHNI NACZYŃ			-	-	-	-	103	-	103
BEZ ORNAMENTU			1	1	3	26	1	16	48
Razem (liczba fragm.) [w tym liczba fragm. z więcej niż jednym rodzajem zdobienia]			29 [2]	43	16	31	125	22	266 [2]

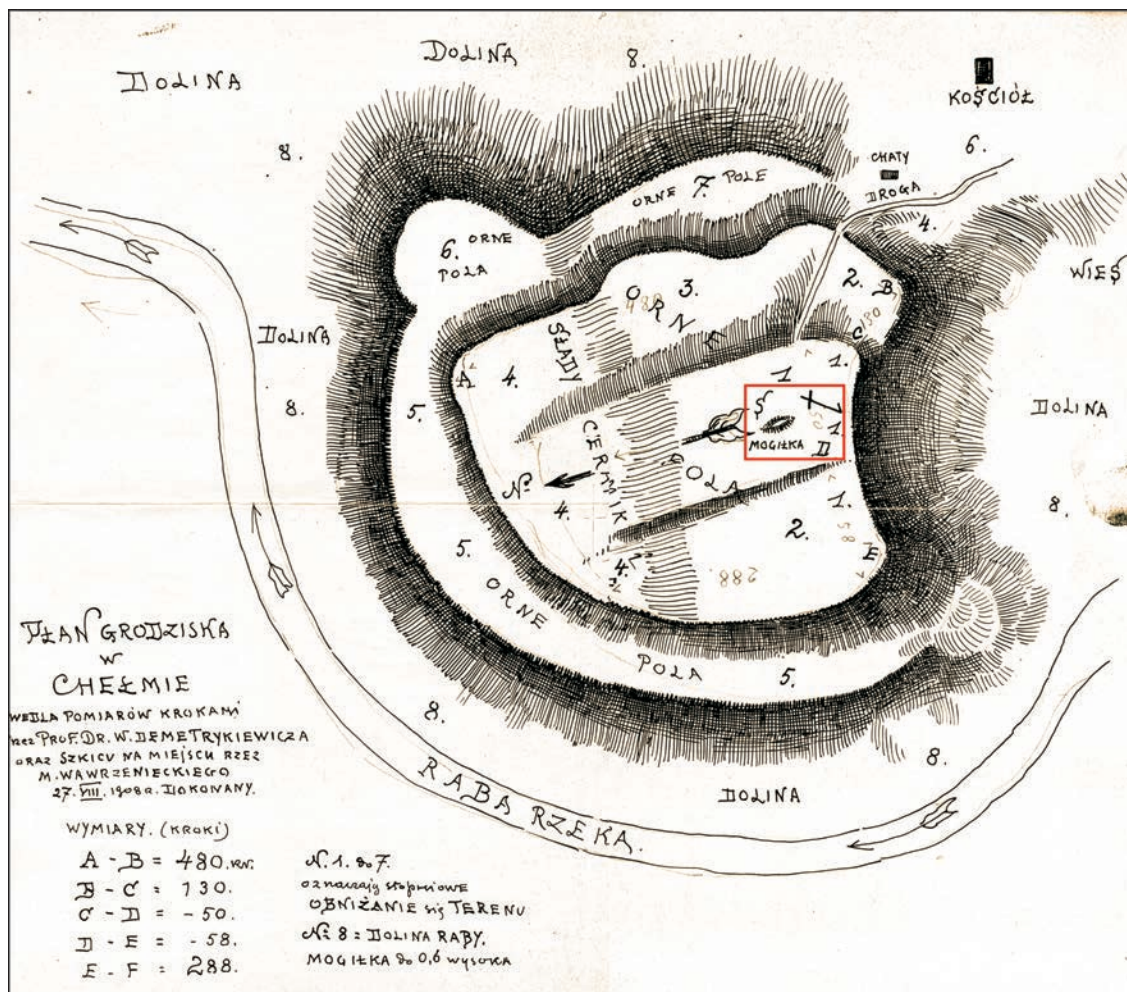
Ryc. 1. Chełm, pow. Bochnia. Lokalizacja stanowiska archeologicznego nr 1 na górze *Grodzisko* w Chełmie:
1 – zasięg stanowiska na podstawie badań *Archeologicznego Zdjęcia Polski*. Rys. A. Zastawny

Fig. 1. Chełm, site 1, Bochnia district. Location of archaeological site no. 1 on the hill called *Grodzisko* in Chełm:
1 – site range, based on *Polish Archaeological Record* studies. Drawn by A. Zastawny

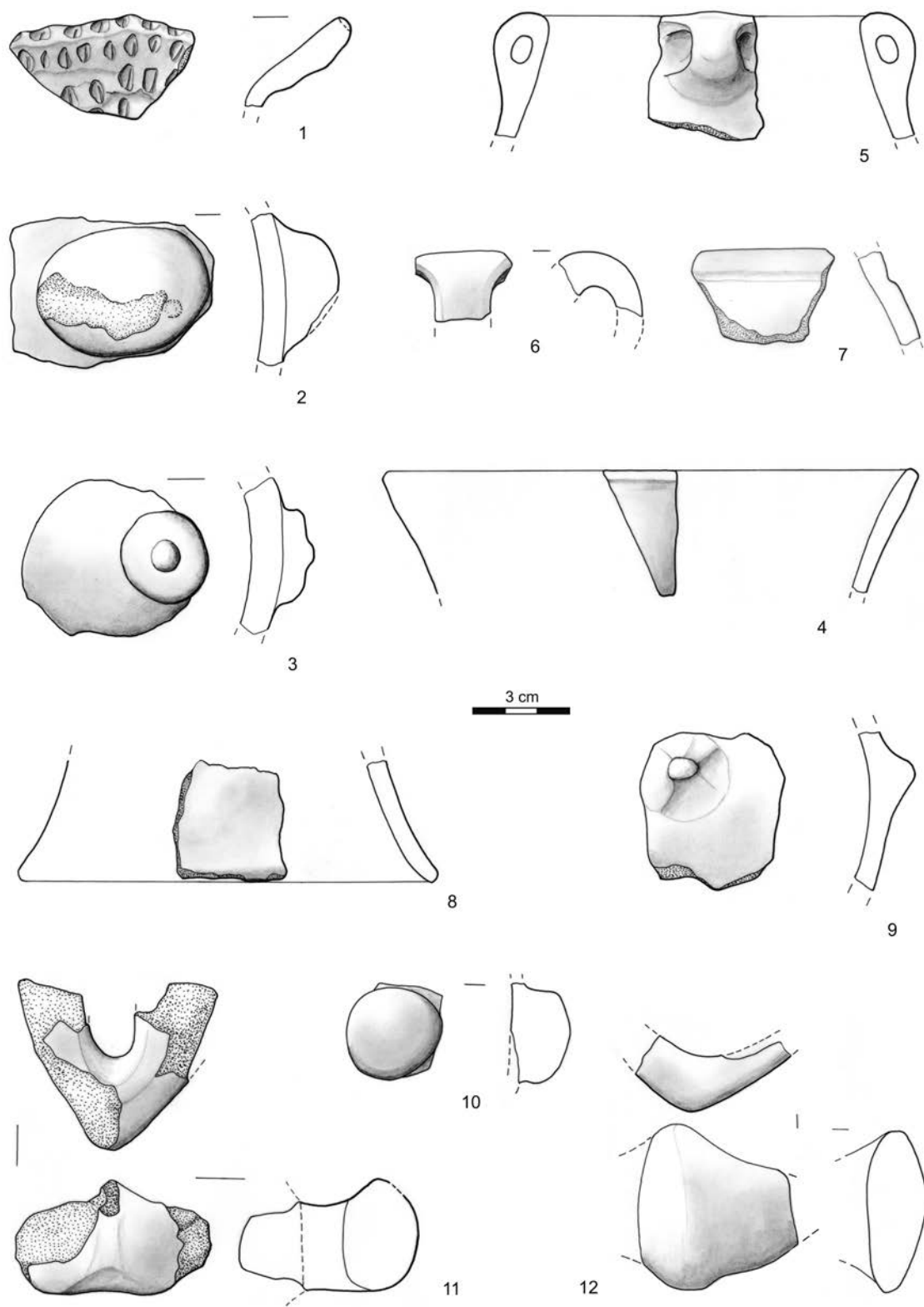
Ryc. 2. Chelmski, stan. 1, pow. Bochnia. Widok na stanowisko od strony południowej z zaznaczeniem prawdopodobnego miejsca badań J. Żurowskiego w 1932 r. Fot. M. Wojenka

Fig. 2. Chelmski, site 1, Bochnia district. View of the site from the south side with selection of the probable place of the test excavation conducted by J. Żurowski in 1932. Photo by M. Wojenka

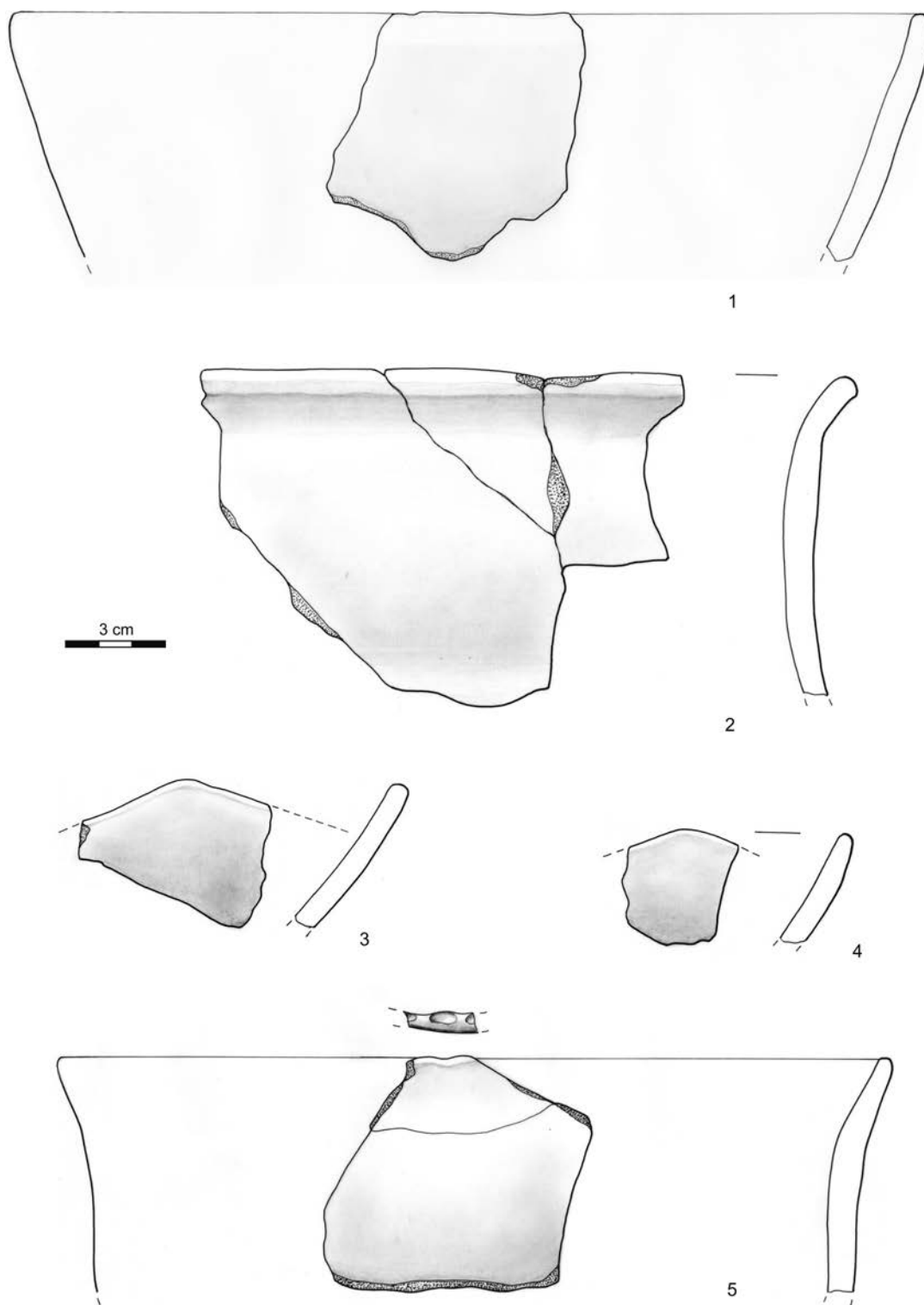
Ryc. 3. Chełm, stan. 1, pow. Bochnia. Plan *Grodziska* wykonany w 1908 r. przez W. Demetrykiewicza i M. Wawrzenieckiego (Archiwum MAK), z zaznaczeniem prawdopodobnego miejsca badań J. Żurowskiego w 1932 r.

Fig. 3. Chełm, site 1, Bochnia district. Plan of *Grodzisko* made in 1908 by W. Demetrykiewicz and M. Wawrzeniecki (Archive of the Archaeological Museum in Kraków), indicating probable location of the test excavations conducted by J. Żurowski in 1932

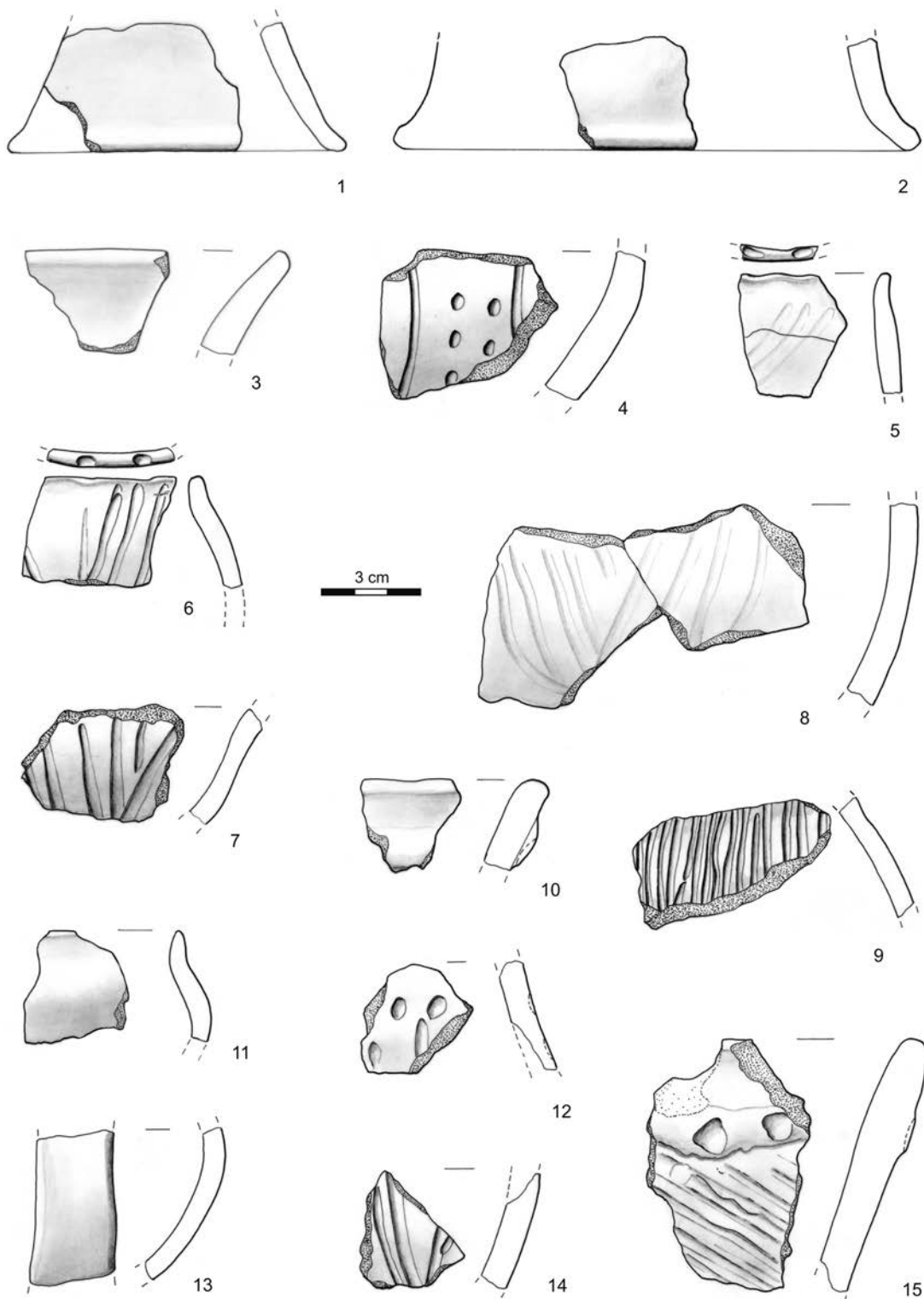
Ryc. 4. Chełm, stan. 1, pow. Bochnia. Fragmenty naczyń glinianych: 1 – kultura malicka, 2-4 – grupa pleszowsko-modlnicka, 5-7 – grupa wyciążko-złotnicka, 8-12 – krąg lendzielsko-polgarski. Rys. A. Zastawny, B. Grabowska

Fig. 4. Chełm, site 1, Bochnia district. Fragments of clay vessels: 1 – Malice culture, 2-4 – Pleszów-Modlnica group, 5-7 – Wyciążko-Złotniki group, 8-12 – Lengyel-Polgár circle. Drawn by A. Zastawny, B. Grabowska

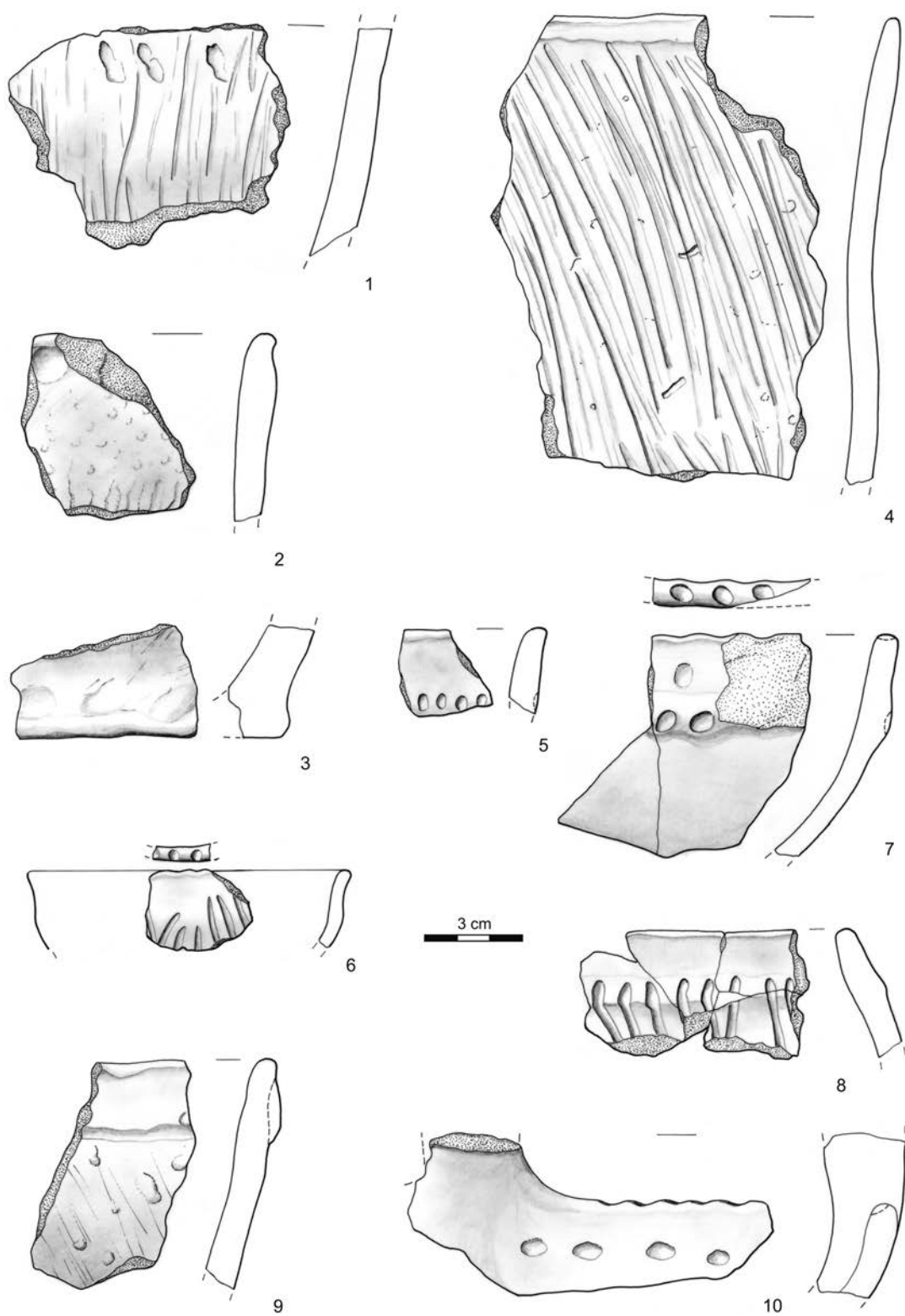
Ryc. 5. Chełm, stan. 1, pow. Bochnia. Fragmenty naczyń glinianych: 1-4 - kultura lubelsko-wołyńska, 5 - krąg lendzielsko-polgarski. Rys. A. Zastawny, B. Grabowska

Fig. 5. Chełm, site 1, Bochnia district. Fragments of clay vessels: 1-4 - Lublin-Volhynian culture, 5 - Lengyel-Polgár circle. Drawn by A. Zastawny, B. Grabowska

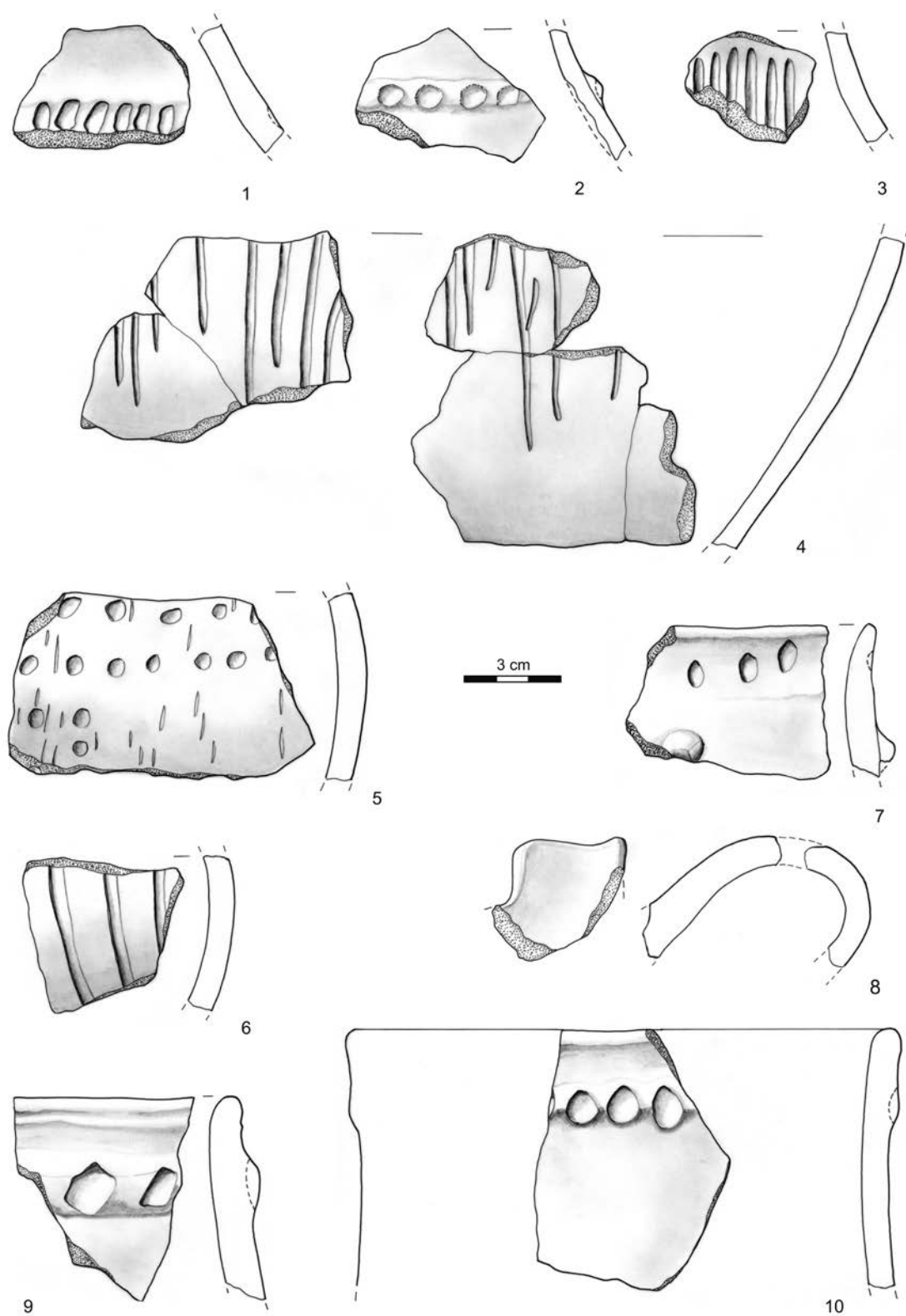
Ryc. 6. Chełm, stan. 1, pow. Bochnia. Fragmenty naczyń glinianych: 1-3 – krąg lendzielsko-polgarski, 4-15 – kultura badeńska. Rys. A. Zastawny, B. Grabowska

Fig. 6. Chełm, site 1, Bochnia district. Fragments of clay vessels: 1-3 – Lengyel-Polgar circle, 4-15 – Baden culture. Drawn by A. Zastawny, B. Grabowska

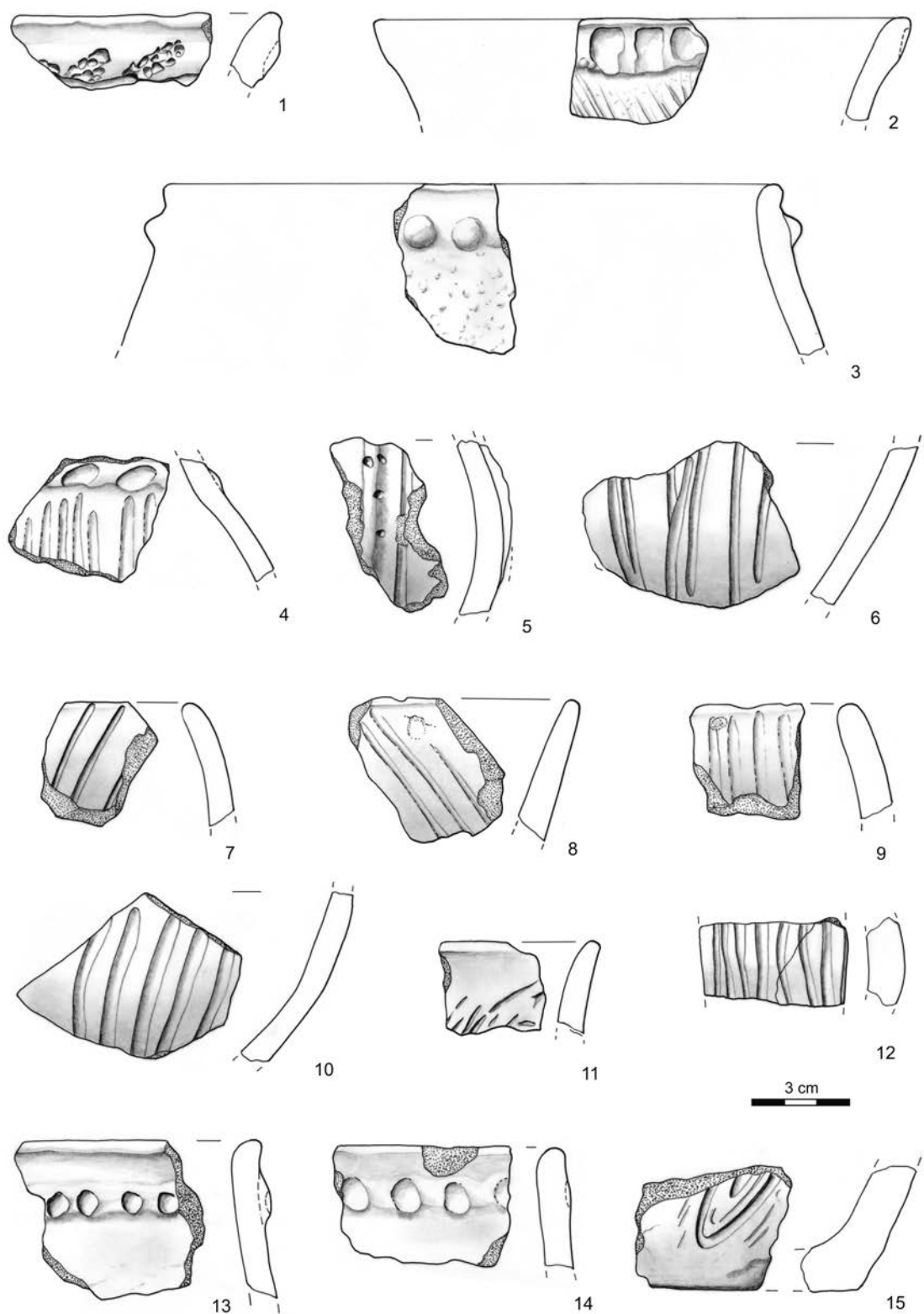
Ryc. 7. Chełm, stan. 1, pow. Bochnia. Fragmenty naczyń glinianych: 1-10 - kultura badeńska.
Rys. A. Zastawny, B. Grabowska

Fig. 7. Chełm, site 1, Bochnia district. Fragments of clay vessels: 1-10 - Baden culture.
Drawn by A. Zastawny, B. Grabowska

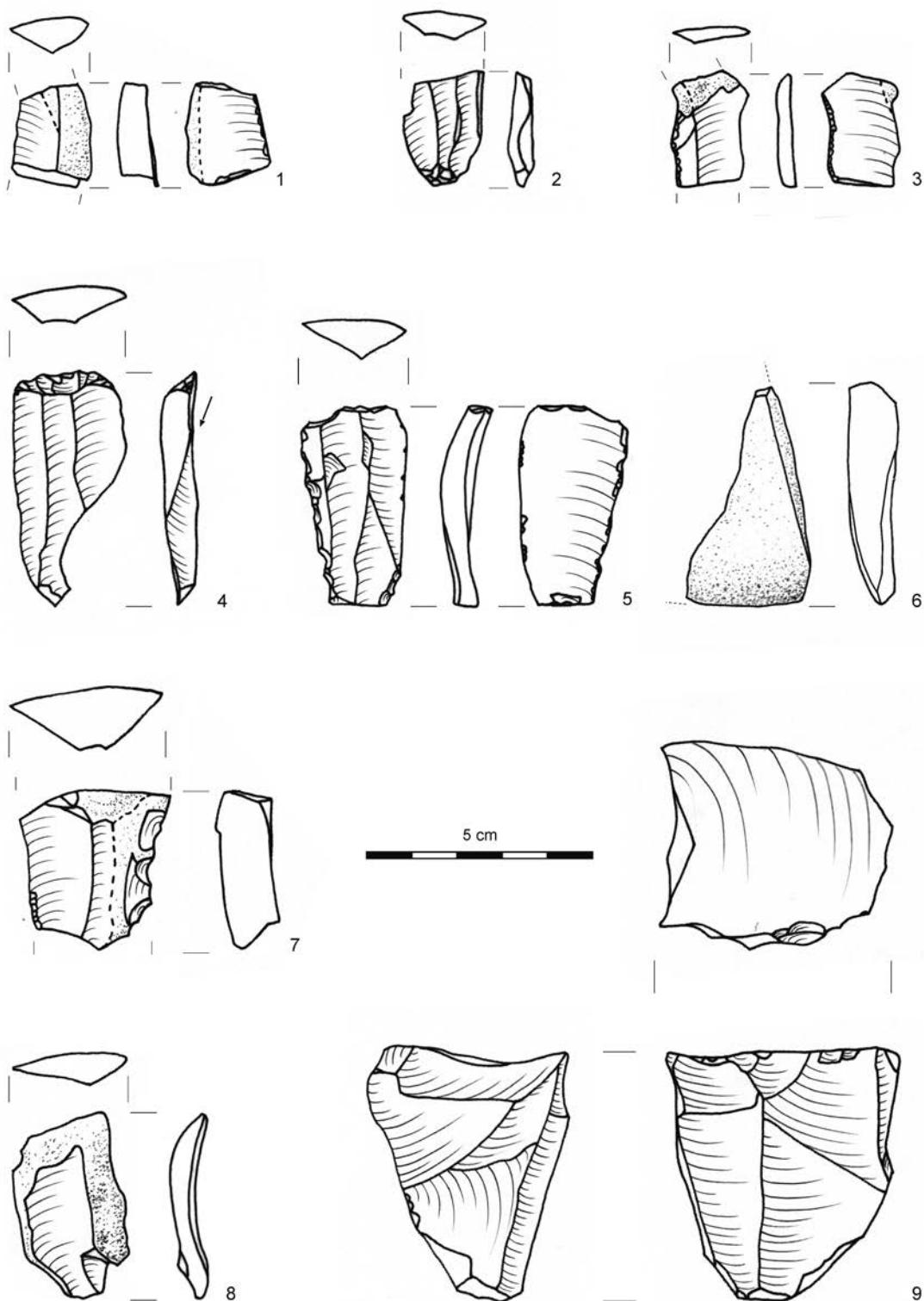
Ryc. 8. Chełm, stan. 1, pow. Bochnia. Fragmenty naczyń glinianych: 1-10 - kultura badeńska.
Rys. A. Zastawny, B. Grabowska

Fig. 8. Chełm, site 1, Bochnia district. Fragments of clay vessels: 1-10 - Baden culture.
Drawn by A. Zastawny, B. Grabowska

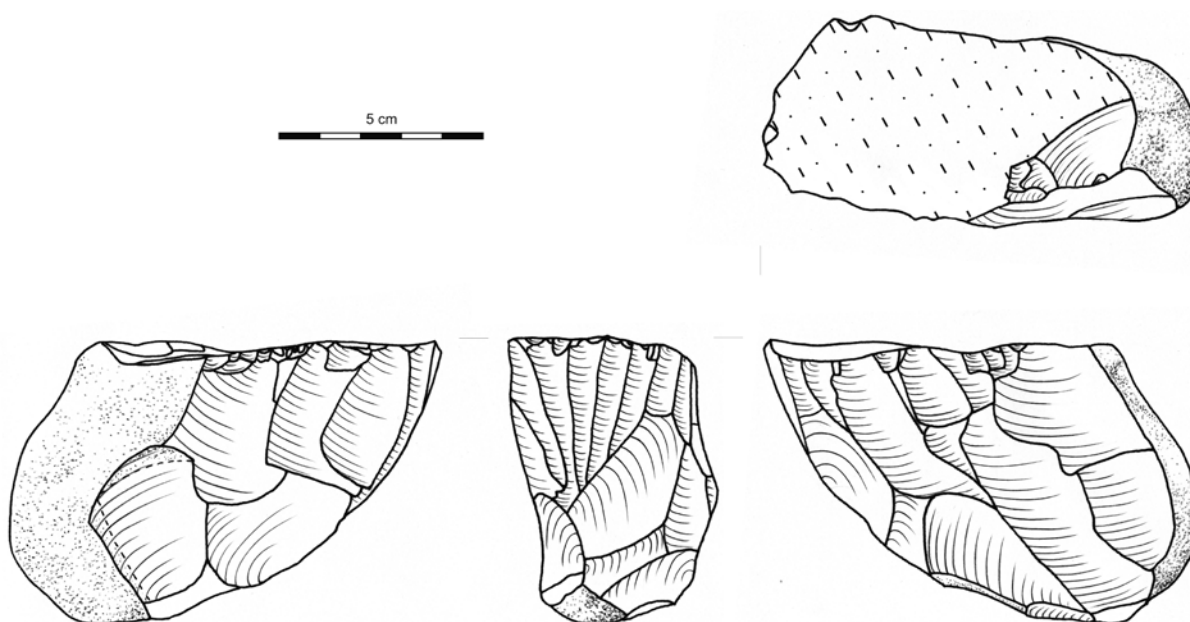
Ryc. 9. Chełm, stan. 1, pow. Bochnia. Fragmenty naczyń glinianych: 1-15 – kultura badeńska.
Rys. A. Zastawny, B. Grabowska

Fig. 9. Chełm, site 1, Bochnia district. Fragments of clay vessels: 1-16 – Baden culture.
Drawn by A. Zastawny, B. Grabowska

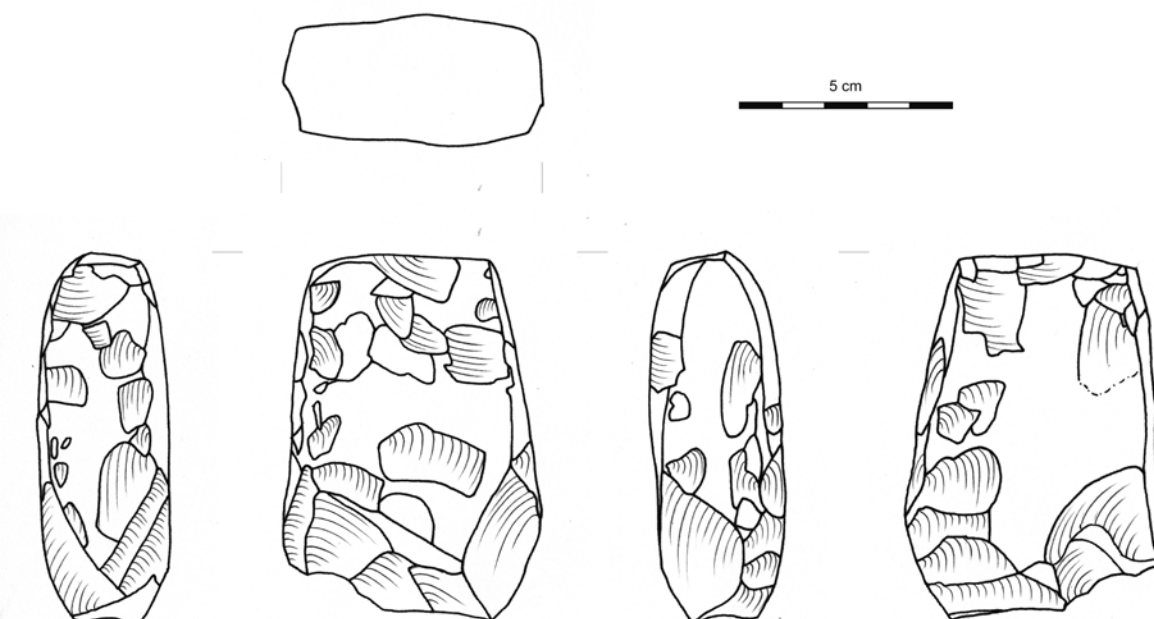
Ryc. 10. Chełm, stan. 1, pow. Bochnia. Wyroby kamienne: 1, 3, 7 – wióry retuszowane, 2 – wiór, 4 – narzędzie kombinowane, 5 – drapacz, 6 – fragment siekiery, 8 – odłupek, 9 – rdzeń. 1-5, 8, 9 – krzemień jurajski podkrakowski, 6 – łupek kwarcytowy, 7 – krzemień jurajski G. Rys. A. Brzeska-Zastawna

Fig. 10. Chełm, site 1, Bochnia district. Flint artifacts: 1, 3, 7 – retouched blades, 2 – blade, 4 – combined tool, 5 – endscraper, 6 – piece of stone axe, 8 – flake, 9 – core. 1-5, 8, 9 – Jurassic Krakow flint, 6 – quartzite slate, 7 – Jurassic G flint. Drawn by A. Brzeska-Zastawna

Ryc. 11. Chełm, stan. 1, pow. Bochnia. Rdzeń, krzemień jurajski podkrakowski. Rys. A. Brzeska-Zastawna

Fig. 11. Chełm, site 1, Bochnia district. Core, Jurassic Krakow flint. Drawn by A. Brzeska-Zastawna

Ryc. 12. Chełm, stan. 1, pow. Bochnia. Rdzeń na siekierze, krzemień jurajski G. Rys. A. Brzeska-Zastawna

Fig. 12. Chełm, site 1, Bochnia district. Core on the axe, Jurassic G flint. Drawn by A. Brzeska-Zastawna

